

Livene som ikke lot seg sørge

En undersøkelse av Jonas Gardells romantrilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* som et vitnesbyrd om homofil sorg, sorgbarhet og død

Thomas Døvik

NOR4091 – Masteroppgave i nordisk, Lektorprogrammet
30 studiepoeng

Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Det humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

Vår 2022

Livene som ikke lot seg sørge

En undersøkelse av Jonas Gardells romantrilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* som et vitnesbyrd om homofil sorg, sorgbarhet og død.

© Thomas Døvik

2022

Livene som ikke lot seg sørge: En undersøkelse av Jonas Gardells romantrilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* som et vitnesbyrd om homofil sorg, sorgbarhet og død.

Thomas Døvik

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Grafisk senter, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne masteroppgaven er en undersøkelse av Jonas Gardells romantrilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* (2012; 2013; 2013). Gjennom en tematisk nærlesning søker denne oppgaven å besvare hvordan romantrilogien kan leses som et vitnesbyrd om homofil sorg, sorgbarhet og død under AIDS-epidemien i Stockholm på 1980- og 1990-tallet. Sorgbarhet som teoretisk og analytisk begrep fremlegges som et overordnet perspektiv for oppgavens to analysedeler. Den første analysedelen er en tematisk analyse av hvordan det homofile livet, representert ved hovedkarakterene Rasmus og Benjamin, fremstilles som et uverdigg liv det ikke er mulig å sørge. Dette undersøkes i lys av hvordan pårørende forholder seg til følgende tre aspekter: (1) hovedkarakterenes seksuelle legning, (2) Rasmus' HIV-diagnose og (3) Rasmus' død. På bakgrunn av dette føres analysen videre til en undersøkelse av hvilke betingelser som ligger til grunn for å kunne sørge eller ikke sørge tapet av et homofilt liv, samt å oppnå anerkjennelse og legitimering av sorgen som følger det å miste en kjæreste. I arbeidet med å undersøke dette anvendes Judith Butlers politiske og filosofiske teori knyttet til sorgbarhet (grievability).

Oppgavens andre analysedel er en analyse av Benjamin som vitne og vitnesbyrddet som sjanger. Med utgangspunkt i hovedkarakteren Benjamin sin overlevelse undersøkes hans forutsetninger og muligheter til å bære frem et vitnesbyrd på vegne av seg selv, sin avdøde kjæreste og sine døde venner. Dernest undersøkes det hvorvidt trilogien, som en fiksjonstekst, kan leses og forstås som et vitnesbyrd, samt hvordan forfatteren og fortelleren kan forstås som bærere av vitnesbyrddet om homofil sorg, sorgbarhet og død. I denne sammenhengen belyses også vitnesbyrddet som litterær sjanger ved hjelp av relevant sjangerteori, representert ved Dori Laub, Shoshana Felman og Poul Behrendt.

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til Kristina. Din veiledning i forbindelse med utformingen av dette prosjektet var enestående. Din kunnskap, tålmodighet og ditt engasjement ga meg troen på eget prosjekt og bidro til å skape en stor interesse for dette arbeidet. Jeg vil også si tusen takk for gode samtaler og innspill underveis i skrivingen. Du gjør en fantastisk jobb for studenter og er et forbilde for mange.

Takk til min veileder, Tonje Vold.

En stor takk til lesesalmiljøet ved ILN som har bidratt med gode samtaler, samhold og fantastiske lunsjpauser.

Takk til min kollega Marit for gjennomlesing og korrektur. En stor takk går også til mine andre kollegaer som har «heiet» på meg, gjennom denne perioden.

Takk til familien for deres støtte og for å ha troen på meg.

Til slutt vil jeg rette den aller største takk til Andreas.

Thomas Døvik

Oslo, 01.06.2022

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Forfatterskap og resepsjon.....	2
1.2	Presentasjon av trilogien.....	4
1.3	Presentasjon av prosjektet	5
1.4	Metode og fremgangsmåte	7
1.5	Tidligere forskning	8
2	Teori	10
2.1	Den allerede døde – Homofil sorgbarhet.....	10
2.2	Traumets betydning	13
2.3	Den traumatiske tilstanden	15
2.4	Vitnesbyrdet som helbredelse eller lindring.....	16
3	Homofil sorgbarhet under AIDS-epidemien	19
3.1	Den hellige familien	19
3.1.1	De allerede døde.....	19
3.1.2	En fortjent lidelse	23
3.1.3	Muligheter for å sørge – død og begravelse.....	26
3.1.4	Den alternative familien	31
4	Vitnesbyrdet	33
4.1	Benjamins taushet.....	33
4.2	En hendelse uten lyttere.....	37
4.3	Dokumentasjon som kunst.....	39
4.4	Et vitne fra virkeligheten?	43
4.5	Dobbelkontrakt og aktivisme.....	44
5	Avslutning	47
	Litteratur.....	50

1 Innledning

I skrivende stund er det om lag 41 år siden det ble rapportert om de første tilfellene av viruset Human Immunodeficiency Virus (HIV). Nyheten om uforklarlig immunsvikt hos unge homofile menn ble først meldt fra storbyer i USA i 1981, og noen få år senere, i 1983, blir det meldt om de første tilfellene i Norden. Innen man hadde identifisert viruset som førte til svikt i immunologiske forsvarsmekanismer, begynte unge menn å «insjukna [...] magra av, tyna bort och dö» (Gardell, 2013a,53)¹. Sykdommen Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS) fulgte i kjølvannet av de første nyhetene om HIV, og denne sykdommen er betegnelsen på den siste og dødelige fasen av sykdomsforløpet som HIV-viruset forårsaker. Nyheter om HIV og AIDS eksploderte i det vestlige nyhetsbildet på 1980-tallet, og i Sverige fikk sykdommen raskt navnet «Bögpesten» eller «Homosexsjukan» (Löfbom, 2011). AIDS-epidemien førte til en ytterligere marginalisering av en allerede marginalisert gruppe mennesker, og homobevegelsens kamp for frihet, likeverd og likestilling som foregikk i tiårene før 1980, fremstod som ubetydelig idet AIDS fikk sitt fotfeste blant denne gruppen. Sykdommen brakte med seg sterke fordommer, hat og stigmatisering, og fra konservativt hold ble sykdommen fremfor alt betraktet som den homofiles naturlige undergang.

Det var som «[...] ett krig som utkämpas i fredstid», hevder den svenske forfatteren Jonas Gardell (2013b, 153), og denne krigen var ikke bare en ensidig krig mot sykdom og smitte. Det var like mye en krig mot hat, fordommer og diskriminering, og mot fornektelsen av det homofile livet, kjærligheten og lidelsen. Med sin romantrilogi, *Torka aldrig tårar utan handskar* (2012; 2013a; 2013b), kaster Gardell lys over en tragedie som er nærliggende vår egen tid. Hans skildring fikk stor oppmerksomhet og motiverte i 2012 politikeren Börje Vestlund (S) til å fremme en interpellasjon til daværende sosialminister Göran Högglund (KD) i Sveriges riksdag:

Jonas Gardell har skrivit boken *Torka aldrig tårar utan handskar*, en fantastisk bok som får oss som var med att minnas dessa hemska år [...] Det är nu dags att upprätta bokslut över denna mörka tid i svensk nutidshistoria, det är dags att säga att vi hade fel. Vi förstod inte bättre då, men vi hade fel. [...] Jag vill fråga socialministern: Är socialministeren beredd på att de människor som drabbades av hiv och aids under 1980-talets senare del och början av 1990-talet, och deras anhöring, får en ursäkt av det svenska samhället? (Vestlund, 2012)

Vestlund anvender trilogien som et argument for at den svenske regjering skal fremsette en offentlig unnskyldning på bakgrunn av den behandlingen homofile ble utsatt for under AIDS-

¹ I det følgende vil jeg ved henvisninger til bøkene i trilogien: 1. *Kärleken*, 2. *Döden* og 3. *Döden utelate* forfatternavn fra referansen i løpende tekst.

epidemien på 1980- og 1990-tallet. Det er tydelig at Gardells trilogi har hatt en sterk slagkraft og motivert til politisk handling. Som følge av dette kan man betrakte Gardell selv som en aktivist², og gjennom sitt litterære prosjekt skriver han en fortelling som inviterer til å bli lest og fortolket som et vitnesbyrd. Vitnesbyrdet er inspirert av hans subjektive erfaringer, og han bærer dette frem på vegne av sine venner og alle dem som på ulike vis ble til gjenstand for sterk stigmatisering og marginalisering under AIDS-epidemien i Stockholm. For utenom å kunne betraktes som et vitnesbyrd gir også fortellingen, gjennom fremstillingen av det homofile livet, innsikt i hvordan det svenske og vestlige samfunnet bygger på strukturer og ordener som har legitimert og beskyttet noen liv fremfor andre. I tillegg viser romantrilogien *Torka aldrig tårar utan handskar* hvordan litteraturen har evne til å bringe spørsmålet om minoriteters livsbetingelser inn i den politiske virkeligheten.

1.1 Forfatterskap og resepsjon

Jonas Gardell er født 2. november 1963. Han har utmerket seg på flere vis, men er mest kjent som forfatter, skuespiller og stand-up komiker. Forfatterskapet hans består av romaner, skjønnlitterær prosa, lyrikk og drama, noe som har dannet grunnlag for å omtale han som en «[...] mångsidig konstnär [...]» (Olsson og Algulin, 2013, 561). Forfatterskapet, så vel som flere av hans sceneshow, karakteriseres ved at de ofte retter blikket mot enkeltmenneskers liv og sorger. Gardell er selv homofil, og har gjennom flere år profilert sin legning i offentligheten. Han er også utdannet teolog, og utnevnt til æresdoktor i teologi ved universitetet i Lund. Åpenheten om homofil legning og kristen tro har dannet grunnlaget for flere av hans publikasjoner og show, og i flere sammenhenger speiler produksjonen hans egne erfaringer.

Innenfor hans litterære produksjon kommer dette blant annet til uttrykk i hans debutroman *Passionspelet* (1985) som er en skildring av AIDS-epidemien på 80-tallet, og homofil kjærlighet. Det samme gjelder for manuskriptet han skrev til spillefilmen og skuespillet *Ömheten* i 1989. Ut over dette har også hans teologiske bakgrunn stått sentralt i hans essayistiske verk *Om Gud* (2003) og *Om Jesus* (2009), hvor han utfordrer de rådende forestillingene om religion og religiøse personer. Hans litterære produksjon har langt på vei en aktivistisk karakter ved at han som forfatter søker å utfordre etablerte forestillinger og «sannheter» om mennesket og samfunnet vi lever i. Enkeltmennesket og individperspektivet

² Ifølge SNL (2020) er en aktivist «en tilhenger av aktivisme eller en person som gjennom handling søker å fremme en sak».

står sentralt i flere av de overnevnte verkene, men gjør seg også gjeldende i romanene *En komikers oppvæxt* (1992) og *Jenny* (2006). Felles for disse er at de belyser både baksiden og styrken som finnes i det å være annerledes og ulik den majoriteten man lever omkring.

Å være på utsiden av et samfunn og bli betraktet som annerledes er noe Gardell selv har erfart. Som ung homofil på 1980-tallet i Stockholm opplevde Gardell konsekvensene av AIDS-epidemien, og i et intervju med Aftonbladet 8 oktober 2012 legger han dette til grunn for å skrive romantrilogien *Torka aldrig tårar utan handskar*: «Den stora skillnaden är att jag faktisk var med, jag var med och överlevde medan mina vänner inte gjorde det. För mig är det ett hedersuppdrag att få berätta om dessa unga vackra män som förlorat sina liv», og videre sier han «nu ska aidsoffren få upprättelse. Vi måste äntligen få sörja och gråta.» (Ivarsson, 2012).

Med dette både definerer han og formidler sitt litterære prosjekt, og dette prosjektet høstet stor applaus og oppmerksomhet i årene som fulgte utgivelsen. I forbindelse med den svenske resepsjonen har det blant annet blitt hevdet av den svenske litteraturkritikeren, Jens Liljestrånd, at Gardell med sin trilogi, skrev seg inn i den svenske litteraturhistorien: «Min känsla, redan nu, är att Gardell skriver moderne svensk litteraturhistorie» (Liljestrånd, 2012). Resepsjonen betoner i særlig grad romantrilogiens viktighet, og dette kommer til uttrykk i forbindelse med trilogiens tema og budskap. Innenfor den norske og svenske resepsjonen hevder kritikerne blant annet at trilogien er et «harmdirrende anklageskrift mot det borgerlige samfunns diskriminering av homoseksuelle [...] og ikke minst mot den behandlingen aids-syke ble utsatt for» (Syvertsen, 2014), og den svenske kritikeren trekker frem at «Detta är en berättelse om ett stycke nutidshistoria som måste bli ihågkommen» (Carlander, 2013). I denne sammenhengen betones også trilogiens aktivistiske karakter, samt viktigheten av å minnes historien om homofiles lidelse under AIDS-epidemien. Dette er således i tråd med Gardells eget ønske om at historien skal kunne gjøre det mulig å «[...] huske dem som ikke er med oss lengre.» (Bjørnskau, 2013). Viktigheten er gjennomgående i samtlige anmeldelser, og særlig løftes 1. *Kärleken* og 3. *Döden* frem som de sterkeste i denne sammenhengen. Når det gjelder 2. *Sjukdomen* hevder kritikeren i både Fædrelandsvennen og VG at den er «ørlite svakere enn den første» (Lerum, 2013), som følge av at Gardell «har [...] følt behov for å flette inn en rekke historiske faktaopplysninger. Jeg ser behovet, men det oppleves som et unødvendig avbrekk i en besettende fortelling» (Syvertsen, 2013). Men ifølge kritikeren i *Dagsavisen* har Gardell «valgt en form som taler direkte til følelsene, men uten å utelate fakta, de politiske debattene og samfunnets reaksjoner» (Larsen, 2014), og for noen av kritikerne er det nettopp denne formen som gjør trilogien til kvalitetslitteratur. Trilogien applauderes også for sin

aktualitet, og kritikeren hos Göteborg-Posten benytter anledningen til å tilføye at «Det finns fortfarande så många liv som aldrig blir levd» (Stenberg, 2013), og av denne grunn er Gardells vitnesbyrd særdeles viktig. Livet skal leves og til slutt også sørges – «Det gick inte att sörja en bög» (Wallenberg, 2012), men fremfor alt er det dette Gardell ønsker med sin trilogi: «Det är dags att vi pratar om det här. Att vi får sörja. Att vi får vara arga. Och att vi får en offentlig ursäkt.» (Wallenberg, 2012).

I lys av resepsjonen er det synlig at historien har biltt tatt god imot, og den har tilsynelatende blitt forstått i tråd med Gardells prosjekt. Trilogien har også blitt oversatt til flere språk, og distribuert globalt. Samtidig med utgivelsen av bøkene ble trilogien også adaptert til TV-serien med samme tittel, og sendt på SVT i 2012. Dette ga SVT de høyeste seertallene noensinne (Lodahl, 2015), og i 2013 ble TV-serien også kjøpt opp av British Broadcasting Corporation (BBC) (Nykänen, 2013).

1.2 Presentasjon av trilogien

Trilogiens hovedkarakterer er Rasmus og Benjamin, og deres oppvekst, utvikling og kjærlighet danner grunnlaget for trilogiens overordnede tema: AIDS-epidemien i Sverige på 1980- og 1990-tallet. Ved lesing av trilogien følger man to parallelle fortellinger: (1) Den fiktive fortellingen om Rasmus og Benjamin, og (2) en dokumentarisk fortelling om når sykdommen ankommer og sprer seg i den svenske hovedstaden, Stockholm. Disse fortellingene veves sammen og utgjør i sin helhet et kontinuum som videreføres og følger et kronologisk forløp gjennom trilogiens tre bøker.

1. *Kärleken* (2012) handler om oppveksten til Rasmus og Benjamin. Rasmus vokser opp sammen med foreldrene Sara og Harald på det lille stedet Koppom i Värmlands län. Han er enebarn, og foreldrene elsker han mer enn noe annet. Gjennom oppveksten blir det tydeligere for Rasmus hvordan menneskene i det lille samfunnet, Koppom, ikke tillater han å utfolde seg eller leve det livet han ønsker. Etter gymnaset flytter han til sin tante i Stockholm for å studere, og i tiden som følger oppdager og utfolder Rasmus sin hittil ukjente homofile legning. Han finner tilhørighet i byens homofile miljø, og i forbindelse med julaften 1982, som feires hos «skrullen» Paul, møter han den unge mannen, Benjamin. Dette er trilogiens andre hovedkarakter, og Benjamins oppvekst følger parallelt med Rasmus. Benjamin vokser opp sammen med sin familie i Stockholm. Hans foreldre, Ingmar og Britta, er medlemmer av Jehovas Vitne og oppdrar Benjamin og søsteren i en streng og konservativ tro. Benjamin følger i vitne fra svært ung alder, og han blir tidlig lagt merke til som følge av sitt sterke

engasjement og sin trofasthet. Hans møte med Rasmus leder til sterke personlige konflikter, og han må ta et valg mellom et liv innenfor eller utenfor menigheten. Etter julefeiringen følger Benjamin med Rasmus hjem, og herfra følger fortellingen om det unge og forelskede paret, Rasmus og Benjamin. Samtidig som disse unge livene finner hverandre, melder svenske aviser om det første dødsfallet av en foreløpig ukjent sykdom.

I 2. *Sjukdomen* (2013a) følger en voksende kjærlighet mellom Rasmus og Benjamin. I tillegg blir vi bedre kjent med flere av bikkarakterene som Bengt, Reine og Lars-Åke, samt Rasmus og Benjamins familier. Samtidig inneholder denne boken mye dokumentasjon, og parallelt med at sykdommen infiltrerer livene til hovedkarakteren, dokumenteres den økende HIV-smitten blant homofile menn. Rasmus forteller til familien at han er homofil, og like etter tester Rasmus positivt for HIV. Vi følger hans sykdomsforløp fra å være en ung, frisk og uovervinnelig ung mann, til å bli nedbrutt, døende og svak, full av forakt og skam. I denne boken får vi også innblikk i hvordan sykdommen rammer langt flere enn bare Rasmus. Reine, dør av AIDS alene på Roslagstull sykehus, og den unge skuespilleren, Bengt, begår selvmord i bokens sluttsekvens etter å ha mottatt positivt testresultat. Som følge av Rasmus diagnose velger Benjamin å forlate menigheten og fortelle familien om Rasmus og sin legning. Som følge av dette brytes all kontakt mellom han og familien, og for Benjamin blir Rasmus og vennene hans nye familie.

3. *Döden* (2013b) er den avsluttende romanen i trilogien, og som tittelen indikerer, handler denne boken om døden, og alt det døden innebærer. Gardell skildrer begravelsene, sorgen og tiden etter at smitten har begynt å stabilisere seg. Rasmus dør av AIDS og flertallet av vennene fra julemiddagen 1982 har allerede gått bort. Benjamin og Seppo er etterlatte og vitner om den tiden som nå er forbi. Benjamin er også smittet, men av en eller annen grunn angriper ikke smitten han like aggressivt. Benjamin lever lenge nok til å kunne motta den første behandlingen som blir tilgjengelig i 1996, og dette sikrer hans overlevelse. Han lever videre med minnene om alle dem som har gått bort, og i stillhet bærer han vitne på vegne av seg selv, Rasmus og sine venner.

1.3 Presentasjon av prosjektet

Det ligger en påtrængende bioetisk, litteraturvidenskabelig og politisk oppgave i at undersøge, hvordan den vestlige verden bygger på historier, ordener, logikker og strukturer, hvor visse liv systematisk er blevet fraskrevet verdi eller blevet betegnet som særligt underholdende og velegnede til at sørge – eller netop ikke sørge. (Heede, 2017, 20)

For den danske professoren Dag Heede har blant annet litteraturvitenskapen en påtrengende oppgave i å undersøke hvorledes noen liv systematisk har blitt fraskrevet og tilskrevet verdi. Dette er fremfor alt betinget av hvordan noen liv forstås som annerledes eller ulike fra andre, og når det gjelder det homofile livet, og i særlig grad den mannlige homoseksualiteten, har dette livet gjennom historien blitt forstått som et degenerert og uverdigg liv (Petersen, 2012a). Den danske dagsavisen, *Information*, skrev i 2015 at «Den homoseksuelle har i kulturen tradisjonelt været en dødens figur» (Lodahl, 2015), og ved å vende blikket bakover i historien finnes det flere holdepunkter for en slik påstand. Med henblikk på tendensene som ligger forut for 1980-tallet er det tydelig hvordan det homofile livet og dets menneskeverd har vært utsatt for en rekke strukturelle og institusjonelle overgrep. Eksempelvis ble homofile menn i tyske konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig merket med et rosa triangel (Hobsen, 2020). Dette triangelet symboliserte deres legning, og videre deres plass i Nazistenes rasebiologiske og hierarkiske system. Litteratur og forskning har vist hvordan dette triangelet bidro til ytterligere marginalisering og generelt ytterst prekære forhold under krigen og i tysk fangenskap.³ Det som er mest sentralt i denne forbindelsen er hvordan etterkrigstiden illustrerer samfunnets ignoranse. De homofile fangene ble ikke gitt noen form for unnskyldning eller anerkjennelse for sin lidelse. Det ble heller ikke vedtatt å stille noen til ansvar for de voldelige handlingene som rammet homofile menn. Dette kan sees i sammenheng med at homofili, og særlig seksuell omgang mellom menn, var forbudt med lov i flertallet av europeiske land. Men heller ikke avkriminaliseringen og avdiagnostiseringen⁴ av homofile menn og homofile handlinger som skjøt fart på 1970-tallet, ble etterfulgt av noen form for offentlig unnskyldning.

På bakgrunn av hendelsene under andre verdenskrig, den manglende anerkjennelsen i etterkrigstiden, og de juridiske forholdene, er det fremtredende hvordan det homofile livet, og dets menneskeverd, har vært utsatt for strukturell og institusjonell vold. I lys av formuleringen til *Information*, kan man på sin side tyde en beskjeden forklaring på hvorfor den vestlige historien er slik den er. Men hva innebærer det egentlig å være en dødens figur? Jeg vil i lys av dette historiske bakteppet følge dødsmotivene inn i litteraturen og skildringer av homofile liv under AIDS-epidemien på i Stockholm på 1980- og 1990-tallet.

³ Kim Friele har i *Fangene med rosa trekant: -aldri mer?* (1995) beskrevet homofiles vilkår og liv i tyske konsentrasjonsleirer, samt hvordan denne gruppen ble utelatt fra oppreisningen som fulgte i etterkrigstiden.

⁴ I Norge ble seksuell omgang mellom menn avkriminalisert i 1972, og i 1990 ble homofil legning fjernet fra WHO's diagnosehåndbok (Hofgaard, 2010). I Sverige ble homofil legning avdiagnostisert i 1979 (rfsu, 2009)

Ved lesning av trilogien oppdager man fort at fortelleren inkluderer en rekke dokumentariske bidrag, og dette gjør at fortellingen inviterer til å bli lest som en skildring av virkeligheten. I kombinasjon med de fiktive forholdene er det naturlig å undersøke hvilke holdepunkter som danner grunnlag for å betrakte et skjønnlitterært verk som et vitnesbyrd, og i undersøkelsen av dette vil det være hensiktsmessig å stille spørsmål ved både hvem som kan betraktes som vitne og videre hvem som bærer frem vitnesbyrdet. Som nevnt er Gardells historie en historie om mer enn sykdom og død. Det er også en fortelling om homofile menns livsbetingelser, og menneskeverd under AIDS-epidemien. I tråd med Heedes påstand vil dermed en sentral del av dette prosjektet være å utforske betingelsene for et verdig liv, samt hvordan det homofile livet fremstilles som et liv det ikke har vært mulig å sørge.

På bakgrunn det som hittil er belyst har jeg gitt dette prosjektet følgende problemstilling: Hvordan kan Jonas Gardells trilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* leses som et vitnesbyrd om homofil sorg, sorgbarhet og død under AIDS-epidemien i Stockholm på 1980- og 1990-tallet?.

1.4 Metode og fremgangsmåte

I undersøkelsen av den nevnte problemstillingen vil jeg foreta en tematisk analyse av trilogien med fokus på hvordan det homofile livet blir sørget, samt hvordan den homofile selv har mulighet til å sørge. Jeg vil i dette arbeidet forholde meg nært til verket, og la teksten ligge til grunn og styre min undersøkelse. Som følge av dette kan metoden betraktes som en tematisk nærlesning, som også vil se tematikken i sammenheng med samfunnet og historien. De tematiske forholdene sorg og sorgbarhet undersøker jeg særlig gjennom hovedkarakterene Rasmus og Benjamin, samt, i mindre grad, deres familier og venner. Ved å undersøke familiære og nære relasjoner vil det være mulig å få innblikk i hvordan nærstående forholder seg til døden og et følgende sorgarbeid over døden til et homofilt liv. På bakgrunn av dette vil jeg videre diskutere betingelser for å kunne sørge, og under hvilke omstendigheter dette tillater seg. Benjamins overlevelse er også sentralt i denne sammenhengen, da dette belyser spørsmålet om hvorvidt hans kan anerkjennes og legitimeres. Sorgbarhet handler i enkel forstand om hvilke forutsetninger et liv har for å bli sørget. Jeg vil redegjøre ytterligere begrepets betydning i neste kapittel.

Benjamins overlevelse representerer også overgangen til analysens andre del, og jeg vil her rette fokuset mot vitnesbyrdet som tema og sjangerbegrep. Jeg vil undersøke hvordan Benjamin, i kraft av sin overlevelsen, kan realisere et vitnesbyrd, samt hvilke begrensinger

som eventuelt hindrer han i å gjøre det. Denne analysen vil også fokusere på den narratologiske vekslingen mellom fakta og fiksjon, og i lys av dokumentasjon som fremgår i trilogien, vil jeg stille spørsmål ved fortellingens troverdighet og videre trilogiens sjanger. I dette arbeidet vil jeg belyse både tekstinterne og teksteksterne forhold.

Når det gjelder teoretiske perspektiver vil jeg for å komme nærmere en forståelse av homofil sorg og sorgbarhet anvende politisk og filosofisk teori som kan bidra til å skape forståelse for sorgbarhet som teoretisk begrep og en menneskelig egenskap. I forbindelse med vitnesbyrdet vil jeg anvende relevant traumeteori og sjangerteori som kan skape en forståelse av fortellingens behov for å bli fortalt, samt hvordan vitnesbyrdet kan være en mulig behandling eller bearbeidelse av katastrofale og traumatiske hendelser. Undersøkelsen av trilogien som et vitnesbyrd vil også inkludere teori som bidrar til å perspektivere og forstå verket som en hybridsjanger⁵.

1.5 Tidligere forskning

Blant dem som har undersøkt romantrilogien *Torka* aldri tårar utan handskar tidligere finner man professorene Anu Koivunen med artikkelen *The caring Nation: Don't ever wipe tears without gloves as a reparative fantasy* (2018), og Cecilia Trenter i artikkelen *Jonas Gardells Torka aldri tårar utan handskar som kulturellt minne* (2020).⁶ Koivunen diskuterer i denne sammenhengen trilogien og filmadapsjonen som en «reparerende fantasi», da hun argumenterer for at trilogien, i tråd med Gardells prosjekt, har gjort det mulig å behandle et nasjonalt traume som fulgte AIDS-epidemien i Sverige. Trenter på sin side undersøker mange av de samme aspektene ved trilogien, men fremfor å betrakte den som en reparerende fantasi, undersøker hun hvordan trilogien kan betraktes som et kulturelt minne om homofil identitet under AIDS-epidemien i Stockholm.

Ut over forskning som berører trilogien, har antropologen og professor Ingeborg Svensson i sin doktorgradsavhandling *Liket i garderoben: Bögar, begravningar och 80-talets hivepidemi* (2007) undersøkt homofil død og begravelse i Sverige. Svensson belyser flere av HIV/AIDS-epidemiens konsekvenser for homofil identitet. Hennes prosjekt undersøker et bredt materiale, og på bakgrunn av både intervjuer og tekstanalyser forklarer hun sentrale aspekter ved homofil sorgbarhet.

⁵ Hybridsjanger er ifølge bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier «En blandingsjanger, en miks eller krysning av ulike sjangrer [...]» (Ridderstrøm, 2022).

⁶ Ut over artiklene til Koivunen og Trenter er det også skrevet to bacheloroppgaver om trilogien forfattet av Anna Mattsson (2014) og Camilla Finne Jørgensen (2016).

I likhet med Svensson undersøker også den danske kjønnsforskeren Michael Nebeling Petersen homofil identitet, både under og etter AIDS-epidemien. I doktorgradsavhandling *Somewhere over the rainbow: Biopolitisk rekonfigurasjoner av den homoseksuelle figur* (2012) gjør Petersen en omfattende undersøkelse av det homofile livets utvikling i lys av juridiske og diskursive endringer. Hovedargumentet til Petersen er at den homofile figuren har blitt radikalt forandret: Den har utviklet seg fra å være sterkt forbundet med døden, til å i dag være en figur som blir forbundet med liv, herunder reproduksjon, ekteskap og institusjonell anerkjennelse. Både Svensson og Petersen har forankret sine analyser i en biopolitisk og feministisk tradisjon, representert ved filosofisk og politisk teori.

Denne overnevnte forskningen belyser ulike aspekter ved mitt eget prosjekt, og jeg har latt meg inspirere av arbeidet deres. Når det gjelder forskningen til Koivunen og Trenter på Gardells trilogi har denne belyst både bøkene og TV-serien og favnet bredt rundt dens tematiske innfallsvinklene. Der Trenter snakker om et kulturelt minne vedrørende AIDS-epidemien vil det for min del være aktuelt å forstå trilogien mer som et vitnesbyrd om et kollektivt traume. Jeg vil med mitt eget prosjekt løfte frem en sorgbarhetstematikk, og dermed også det jeg betrakter som brodden i historien om det homofile livet. I kombinasjon med å tilnærme meg verket som et vitnesbyrd vil teksten gjerne kunne forstås som et politisk sorgarbeid som skildrer noe som tidligere har gjort vondt i samfunnet – og som kanskje mer enn noen gang, i etterpåklokskap, gjør vondt i dag. Forhåpentligvis vil denne undersøkelsen også kunne bidra med nye perspektiver på vitnesbyrdlitteraturen, samt betingelsene for denne sjangeren.

2 Teori

2.1 Den allerede døde – Homofil sorgbarhet

Når Dag Heede hevder at litteraturvitenskapens oppgave er å undersøke hvordan spesifikke liv har blitt til gjenstand for strukturer og prosesser som har fraskrevet deres verdi og gjort dem til ikke-sorgbare liv, forankrer han seg i en diskursiv og kulturkritisk tradisjon. Han finner, i likhet med mange andre, inspirasjon hos den amerikanske filosofen og kjønnsforskeren Judith Butler.

For Butler sees sorgbarheten til mennesket i sammenheng med makt og politikk. Hennes utgangspunkt er forankret i en lengre tradisjon av studier knyttet til maktdiskurser, og hun skriver i forlengelse av den franske filosofen Michel Foucault. Med utgangspunkt i prekære grupper har Butler stilt spørsmål ved sorg- og sårbarhet, da hun mener det foreligger premisser og betingelser for menneskelivet som gjør at enkelte liv ikke blir forstått som mulige å sørge. Gjennom begrepene «vulnerability» (sårbarhet) og «grievability» (sorgbarhet) kaster hun lys over disse betingelsene innenfor et heteronormativt regime, og videre illustrerer hun hvordan disse egenskapene er forbeholdt noen liv fremfor andre. For henne er den grunnleggende sårbarheten til mennesket en konsekvens av at mennesket eksisterer i verden som kropp, overgitt til de sosiale forholdene og avhengig av verden rundt (Butler, 2009, 33). Hun fremstiller sårbarheten som en eksistensiell tilstand som er felles for alle mennesker, men hun understreker også at sårbarheten er mer karakteristisk for noen enn for andre. Spørsmålet om hvem som besitter denne egenskapen er sentral i Butlers *Frames of war: When is life grievable* (2009), hvor hun skriver følgende: «We have to ask about the conditions under which it becomes possible to apprehend a life or set of lives as precarious, and those that make it less possible, or indeed impossible» (Butler, 2009, 2). Med dette setter Butler spørsmålstegn ved betingelsene for å betrakte et liv som prekært.⁷ Et prekært liv vil kreve beskyttelse, da det er sårbart i møte med samfunnet og omgivelsene som det er en del av. Dermed knytter spørsmålet seg til menneskets sårbarhet. Denne kritiske tilnærmingen til sårbarhet som noe ikke-universelt har vært fremtredende i mye av den moderne forskningen, og når det gjelder forskningen av dette innenfor litteratur og kunst, finner en blant annet antologiene *Vulnerability in Scandinavian art and Culture* (2020) og *Litteratur og sårbarhet* (2021).

⁷ Prekært betyr ifølge Det norske akademis ordbok «høyst usikker; svært vanskelig; kritisk».

I den sistnevnte antologien innleder Adriana Margareta Dancus, Silje Hernæs og Annika Bøstein Myhr med en presentasjon av de rådende forståelsene og oppfatningen av sårbarhet. På bakgrunn av blant annet Butler, legger dem til grunn at sårbarheten ikke nødvendigvis er et universelt fenomen, men snarere noe som er betinget av individuelle og strukturelle faktorer. Dette representerer en «[...] situasjonell og partikulær forståelse av sårbarhet» (2021, 12). De prekære gruppene endrer seg, og historien har vist oss hvordan sårbarheten har vært i bevegelse. I sammenheng med homofile menn viser blant annet Michael Nebeling Petersen, med den nevnte doktorgradsavhandlingen, hvordan den homofile figuren har beveget seg fra å være noe døende og avhumanisert til å i dag bli institusjonalisert ved ekteskap og fremsatt som et fullverdig liv (Petersen, 2012). Forut for dette, og særlig under AIDS-epidemien, representerte den homofile mannen et liv som ikke var verdig å sørge.

For Butler forholder sårbarheten seg i nær relasjon til menneskelivets sorgbarhet. I forklaringen av begrepet «grievability», illustrerer Butler dette ved fødselen av et barn: «We imagine that when the child is wanted, there is celebration at the beginning of life. But there can be no celebration without an implicit understanding that the life is grievable, that it would be grieved if it were lost» (Butler, 2009, 15). Med dette kan sorgbarheten betraktes som en betingelse for at livet skal kunne regnes som et liv med betydning. Innenfor vår kultur og tradisjon vil et hvert nyfødt liv markeres med en feiring, ettersom menneskelivet betraktes som verdifullt. Av den grunn kan man tenke seg at ethvert liv som blir født, fødes med sorgbarhet. Det er først i møtes med samfunnet og omgivelsen at noen liv mister sorgbarheten, da livet av en eller annen grunn ikke anerkjennes som verdifullt, betinget av de rådende normene og diskursene.

Slik Butler ser det, forutsetter sorgbarheten at det aktuelle livet skal kunne gjenkjennes og forstås. For at livet skal bli oppfattet som levende liv, og videre også betraktes som sorgbart, må livet gjenkjennes som liv. Men for at noe i det hele tatt skal kunne gjenkjennes må det også forstås, og være forståelig for andre (Butler, 2009, 5-6). Forståeligheten forklarer Butler som «[...] the general historical schema of schemas that establish domains of the knowable» (Butler, 2009, 6) Således blir spørsmålet hva som skjer med de livene som faller utenfor det overordnede skjemaet, og som av en eller flere grunner ikke kan forstås. I sammenheng med homofili vil man kunne peke på seksualiteten som en årsak til at det homofile livet ikke kan forstås eller gjenkjennes innenfor et heteronormativt regime. Den amerikanske forfatteren og queer-forskeren, Jeff Nunokawa forklarer at det i vestlig sammenheng generelt, og amerikansk spesielt, foreligger «a deep cultural idea about the lethal

character of male homosexuality» (Nunokawa, 1991, 311). Den homofile karakteren var «doomed to extinction, anyway» (Nunokawa, 1991, 312), og dette representerer en ide eller forståelse av den homofile mannen som et degenerert og ikke-sorgbart individ (Petersen, 2012a, 18). Det vil med andre ord ikke være hensiktsmessig eller fruktbart for en kultur eller et samfunn å skulle sørge et liv som er forventet å dø.

Forankret i en foucauldiansk tradisjon og med utgangspunkt i Michel Foucaults begrep «biomakt» (Foucault, 1994), legger Petersen til grunn at «biomagt forstår døden som en sikring af livet, da det er for at sikre menneskeartens overlevelse og optimering, at usunde eller skadelige befolkningsgrupper må slås i hjel [...] eller ikke holdes i live (fx. AIDS-epidemien)» (Petersen, 2012, 18). Ettersom AIDS er en dødelig sykdom som i stor grad spredte seg mellom homofile menn, men som også kunne utgjøre en trussel for heterofile liv, blir biomakten her forstått som en «dødsomt» (Petersen, 2012, 19). Gjennom denne dødsomt har samfunnet og staten historisk sett vært i stand til å begrense eller utrydde det homofile livet. Denne begrensningen og utryddelsen har i neste omgang kunnet rettferdiggjøres gjennom å legge til grunn optimering og beskyttelse av majoriteten, altså det heterofile livet.

Dette er, som Petersen viser, sammenfallende med Butlers forståelse av døden til den homofile mannen under AIDS-epidemien, da døden i den forbindelse er «[...] understood as a necessary compensation for homosexual desire, as the telos of male homosexuality, its genesis and its demise, the principle of its intelligibility» (Butler, 1992, 359). For å beskytte og sikre det heterofile livet er det en nødvendighet at det homofile livet dør, og døden blir på den måten forstått som en nødvendig eller relativ kompensasjon for et homofilt begjær. Dette innebærer ikke at en stat eller et samfunn handler aktivt for å utslette homofile liv, men det handler om at samfunnet fremfor å beskytte eller verne denne gruppen mot sykdom, velger å ikke handle.

AIDS-epidemien hadde fremfor alt negative konsekvenser for den mannlige homofile seksualiteten. I studiet av *Bögar, begravningar och 80-talets hivepidemi* (2012), kartlegger Ingeorg Svendsson blant annet epidemiens ringvirkninger og konsekvenser for homofil seksualitet. 1970-tallets frigjøringskamp og aktivisme ledet homofil seksualitet mot en ny epoke, representert ved aksept, mangfold og generelt bedre livsvilkår. Dette kom til uttrykk gjennom større åpenhet i offentligheten, som vel som gjennom avkriminalisering og avdiagnostisering. Svendsson forklarer hvordan HIV-smitten og den påfølgende AIDS-epidemien hadde dramatiske konsekvenser for de homofiles kamp om likestilling, likeverd og frihet:

Historien blev istället den att just när homorörelsen i Sverige trodde sig ha vunnit slaget om avpatologisering återkom hotet om en re-patologisering, ny mer konkret än någonsin tidigare. «Homoseksjuka och «Bögpest» var ord som på löpsedlar med stora feta versaler genomkorsade det offentliga rummet. Med hiv kom en tydlig koppling mellan manlig homosexualitet tillbaka. Kontentan var att «homosex» ledde till döden. Tillbaka är gamla föreställningar om homosexualitet som något onaturligt och sjukligt med dödlig utgång. (Svensson, 2012, 87-88)

Til tross for dette ledet sykdommen etter hvert også til institusjonaliserte og juridiske rettigheter. Eksempelvis forklarer Svensson at epidemien ledet til partnerskapsloven for likekjønnede menn i 1994. Dette er en relativt lang stund etter de første smittetilfellene, men som Svensson understreker, så skulle denne loven gi de monogame forholdene en mer juridisk, beskyttet og formel status (Svensson, 2007, 113). I lys av Foucault og en biopolitisk analyse forklarer Petersen at en slik lovgivning søker å begrense den promiskuøse seksuelle atferden blant homofile menn og «regulere den i en mere monogam retning» (Petersen, 2012, 19). Den juridiske lovgivningen endres riktignok først når det oppdages at også heterofile kan smittes av HIV-viruset, og med henblikk på Foucault vil man si at den biopolitiske reguleringen i dette øyeblikket endres fra å søke å utrydde/ikke behandle, til å søke å begrense/regulere den seksuelle atferden. I sammenheng med denne utviklingen peker også Svensson (2007) på at dette skapte et tydelig skille mellom «gode» og «onde» homofile, hvorav de gode var dem som innrettet seg etter et monogamt og tradisjonelt samliv, mens de onde var de som hyppigere skiftet seksualpartner, og fremstod som promiskuøse (Svensson, 2007, 86).

Petersen stiller seg kritisk til forestillingen om det homofile livet som allerede dødt, men forklarer samtidig at man ut ifra Butler og Nunokawas tilnærming vil kunne finne holdepunkter for en slik forståelse (Petersen, 2012, 20). Man vil kunne argumentere for at en slik forestilling er svært aktuell i tale om tiden da AIDS-epidemien rammet Sverige, homobevegelsen, kulturen og den homofile identiteten og seksualiteten generelt (Slagstad, 2017).

2.2 Traumets betydning

Med utgangspunkt i de overnevnte forståelser og tilnærminger, vil man betrakte sårbarheten som en universell og grunnleggende egenskap hos alle mennesker. Mennesket deler en rekke egenskaper, og på samme vis som sårbarheten vil det være naturlig å si at mennesket også er sansende og emosjonelle vesener. Sårbarheten har sitt utsprang i vår grunnleggende avhengighet til andre mennesker, og videre legger denne avhengigheten grunnlaget for

menneskets mellommenneskelige relasjoner og bånd. Når disse relasjonene på ulike vis utøver vold overfor eller mot hverandre, eller når relasjonene brister og forsvinner, vil mennesket som berøres kunne oppleve et traume som følge av en eller flere hendelser.

Traumatiske hendelser er noe som berøre oss som mennesker i stor eller lite grad.

Eksempelvis er døden noe som vi alle må forholde oss til. Og like selvsagt som at næring er en forutsetning for å overleve, vil menneskekroppen til enhver tid være sårbar i møte med andre og verden.

I nær relasjon til sårbarheten, betyr ordet traume «sår», og etymologisk kan dette såret «[...] gjelde både en såret kropp og et såret sinn, og selv om disse sårene ofte henger sammen, blir det i moderne sammenheng primært brukt i den siste betydninger» (Langås, 2016, 19). Litteraturforsker, Unni Langås, forklarer videre at en traumefokusert lesning ikke dreier seg om å «diagnostisere en psykisk tilstand (Langås, 2012, 21). I noen tilfeller vil dette kunne være representert i analysen, men lesningen skal i all hovedsak søke å belyse teksten som estetisk objekt: «Målet skal være å komme frem til tolkninger som åpner og perspektiverer teksten, samt å få et inntrykk av litteraturens bidrag til traumets erkjennelse, det vil si hvordan det traumatiske blir forstått og uttrykt i vår tid» (Langås, 2012,21). Historisk sett kan den psykologiske traumeforskningen deles inn i to epoker. Den første epoken er knyttet til den forskningen som forekom mot slutten av 1800-tallet, og i denne epoken står psykologen Sigmund Freud og psykoanalysen sentralt. Den andre epoken vokser frem på slutten av 1900-tallet, og sentralt ved denne perioden er anerkjennelsen av den posttraumatiske stresslidelsen PTSD (Post Traumatic Stress Syndrome) (Langås, 2012, 22). Den andre epoken strekker seg frem til vår egen samtid, og opphavet til denne bølgen var de politiske reaksjonene på den amerikanske krigføringen i Vietnam på 1960-tallet. Etter krigen fulgte et behov for å diagnostisere soldatene som hadde deltatt i krigføringen. Disse krigsveteranene og de psykiske utfordringene som fulgte krigen, motiverte The American Psychiatric Association til å anerkjenne traumer som en psykisk diagnose, og dette ga opphavet til det vi i dag kjenner som PTSD (Langås. 2012, 22). Diagnosen er gjerne kjent i forbindelse med mennesker som har opplevd krig, ulykker, katastrofer, angrep og overgrep (NHI, 2021). Men de traumatiske erfaringene eller opplevelsene kan forekomme på svært ulike måter.

I forbindelse med AIDS-epidemien har den amerikanske psykologen Walt Odets undersøkt ringvirkningene og traume som fulgte AIDS-epidemien. Hans kvalitative studie *In the shadow of the epidemic: Being HIV-negativ in the age of AIDS* (1995), belyser skyldfølelsen og traumet som fulgte homofile menn som ikke ble smittet, eller som overlevde lenge nok til å motta medisiner. I denne sammenhengen er den posttraumatiske stresslidelsen

PTSD sterkt representert blant hans intervjuobjekter. Opphavet til lidelsen skyldes, slik Odets viser, både stigmatiseringen og marginaliseringen som fulgte tiden da sykdommen først ble oppdaget, tapet av venner og kjærester, men også følelsen av ensomhet, isolasjon og frykt i etterkant av disse hendelsene. Disse overlevende blir i sosiologen Heiner Schulzes artikkel *Surviving AIDS: Cultural Trauma among middle-aged Gay Men in New York City* beskrevet som «AIDS veterans» (Schulze, 2015, 9), og med det trekker han en linje til krigsveteranene fra Vietnamkrigen. En sentral forskjell som Schulze, og Odets, trekker frem, er forskjellen med henblikk på mobilisering av behandling og oppreisning, og med dette illustrerer han hvordan et traume blir anerkjent eller ikke. Et individuelt eller kulturelt traume knyttet til den homofile mannen har ikke vært anerkjent tilstrekkelig, og dette angår ikke bare det potensielle traumet som fulgte AIDS. Som nevnt innledningsvis ble ikke den homofile mannens lidelse og sorg etter Holocaust anerkjent i den grad som andre minoriteter eller etnisiteter opplevde anerkjennelse (Friele, 1995, 11). Frem til siste halvdel av 1900-tallet var homofil atferd og handlinger forbudt flere steder i Europa, og trolig vil dette kunne legges til grunn som en forklaring på hvorfor denne gruppen ikke opplevde anerkjennelse i offentligheten. Men i sammenheng med AIDS var denne lovgivningen opphevet flere steder, blant annet i Skandinavia, og dermed vil man måtte søke andre forklaringer. Jeg henvender meg som nevnt til Judith Butler og Michael Foucaults teori om sorgbarhet og biopolitikk, og med dette som grunnlag vil den manglende sorgbarheten kunne legges til grunn i tilnærmingen og forståelsen av traumet som fulgte AIDS-epidemien.

2.3 Den traumatiske tilstanden

Langås forklarer på bakgrunn av blant annet Freud, at traumet kan forstås som en «forsinket reaksjon» (Langås, 2016, 23). De traumatiske minnene kan ikke nødvendigvis avgrenses til en tid, og det vil vanskelig kunne avgrenses til et start- og sluttunkt. I forbindelse med vitnesbyrdet henviser Langås til forskningen som er gjort av Shoshana Felman og Dori Laub i *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history* (1992) hvordan vitnesbyrdet står sentralt i behandlingen av traumer. Deres forskning baserer seg i stor grad på empiri fra andre verdenskrig og vitnesbyrd gitt av overlevende fra Holocaust. Laub, som selv overlevde Holocaust, forklarer sin forståelse av tid med å skrive:

Trauma survivors live not with memories of the past, but with an event that could not and did not proceed through to its completion, has no ending, attained no closure, and therefore, as far as its survivors are concerned, continues into the present and is current in every respect. (Laub, 1992, 69)

På bakgrunn av dette er det fremtredende hvordan et traume ikke kan reduseres til én tidsbegrenset hendelse, eller begrenses til et tidspunkt i fortiden. Den traumatiske erfaringen berører alle aspekter ved et liv, og som følge av sin kompleksitet strekker det seg over i nåtiden. Den traumatiserte befinner seg i en egen tilstand, og Laub forklarer denne tilstanden på følgende måte: «The survivor, indeed, is not truly in touch either with the core of his traumatic reality or with the fatedness of its reenactments and thereby remains entrapped in both» (Laub, 1992, 69). Den traumatiserte er med dette fanget i en tilstand mellom realitet og repetisjon. Det aktuelle traumet, slik Laub forstår det, forsvinner aldri. Det vil kunne endre seg, men det forblir alltid en del av den traumatisertes liv. Tidsaspektet vedrørende traumet kan også betraktes ved en slags «ikke-tid» (Langås, 2016, 31), som et temporalt rom som forstyrres av flashbacks og forsinkede symptomer.

Et kjent fenomen ved traumatiske erfaringer er frykten for å fortelle eller vitne om den traumatiske hendelsen. Det vil kunne oppstå taushet omkring en traumatisk hendelse, og denne tausheten oppstår som følge av temporale forstyrrelser (Langås, 2016, 31). Som følge av dette kan den traumatiserte oppleve manglende motivasjon for å rekonstruere minnene, og videre gjøre det vanskelig å bryte tausheten. Tausheten kan også være motivert av et ønske om å beskytte seg selv fra de traumatiske minnene eller beskytte andre fra å lytte til dem. Denne forsvarsmekanismen beskrives av Laub som «That the speakers about trauma on some level prefer silence so as to protect themselves from the fear of being listened to – and of listening to themselves» (Laub, 2016, 58). Således er spørsmålet som gjenstår hvordan tausheten og den temporale tilstanden kan brytes, og eventuelt også behandles.

2.4 Vitnesbyrdet som helbredelse eller lindring

Ifølge førstemanuensis Helge Ridderstrøm er vitnesbyrdet som sjangerbegrep en undersjanger innenfor selvbiografien (Ridderstrøm, 2020), og av denne grunn vil det være forventet at vitnesbyrdlitteraturen både er en etterprøvable og direkte skildring av virkeligheten. I litteraturvitenskapelig leksikon finner man også at vitnesbyrdet er «En persons muntlige eller skriftlige utsagn om en hendelse [...] og som har en karakter som gjør hendelsen/handlingen viktig for andre. Som en variant av selvbiografien representerer vitnesbyrdet et motsatt ytterpunkt til en fiksjonstekst» (Lothe, Refsum og Solberg, 2007). I lys av dette er det tydelig hvordan vitnesbyrdet er en sjanger som stiller tydelige krav til sannhet og etterprøvbarhet. Vitnesbyrdet er også en språklig handling, og ifølge Felman innebærer

dette følgende: «To testify – to vow to tell, to promise and produce one`s own speech as material evidence for truth – is to accomplish a speech act, rather than to simply formulate a statement» (Felman, 1992, 5). Med dette legger hun til grunn krav om både sannhet og subjektivitet. Språkhandlingen må representere ens egen sanne erfaring som videre kan fungere som et materielt bevis for sannhet. Med dette stilles det strenge krav overfor den som bærer vitnesbyrdet, men det gjør det også overfor den som er vitne til et eventuelt vitnesbyrd. Ifølge Langås innebærer situasjonen til mottakeren av et vitnesbyrd følgende: «Å være vitne til vitnesbyrdet er å stå overfor noe som ikke eksisterer [...] Den traumatiske hendelsen er fraværende og må produseres på nytt idet den blir fortalt til en lytter. Derfor blir den som lytter, en medeier og medprodusent til det fortalte» (Langås, 2016, 28). Men for at lytteren skal kunne bli en medprodusent må den traumatiserte bryte tausheten og temporaliteten som hen befinner seg fanget i:

To undo this entrapment in a fate that cannot be known, cannot be told, but can only be repeated, a therapeutic process – a process of constructing a narrative, of reconstructing a history and essentially, of re-externalizing the event – has to be set in motion. (Laub, 1992, 69)

Ifølge Laub må den traumatiske erfaringen videreformidles til noen andre, slik at den traumatiserte senere kan løsrive seg fra den traumatiske tilstanden. Samtidig er det viktig å merke seg at å rekonstruere traumatiske hendelser gjennom et vitnesbyrd ikke nødvendigvis har en helbredende effekt. Ifølge Langås kan vitnesbyrdet bli svært sårbart dersom det er slik at mottakeren eller lytteren til vitnesbyrdet tror at den traumatisk erfaringen blir kurert gjennom å bli rekonstruert i en ytring. «Vitnesbyrdet kan i stedet gjenoppfriske, forstørre og intensivere traumer og føre til selvskadende og suicidal atferd» (Langås, 2016, 28).

Tross dette er det som overnevnt nødvendig at traumatiske hendelser reproduseres gjennom språklige handlinger for videre å kunne bearbeides for den som har opplevd noe traumatisk. I forbindelse med AIDS-epidemien hevder professorene Timothy F. Murphy og Suzanne Poirier i antologien *Writing AIDS: Gay literature, language, and analysis* at unnlattelse av å bære vitne om dem som døde av AIDS ville fremstå som et svik, og da med henblikk på en større marginalisert gruppe (Murphy, 1993, 319). I samme antologien undersøker James W. Jones i sin artikkel *Refusing the name: The Absence of AIDS in recent American gay male fiction* (1993) skjønnlitterære verk om homofili og AIDS, skrevet av homofile forfattere. Han finner et påfallende fravær av diagnosen i litteraturen, og forklarer på bakgrunn av sitt utvalg litteratur hvordan det etableres en tradisjon for å utelate diagnosens navn i litteraturen. Han argumenterer for at dette fraværet dreier seg om en strategi for å

unngå ytterligere marginalisering av homofile. Det dreier seg også om, forklarer Jones, å formidle universaliteten til det homofile livet, fremfor å begrense det til sykdomsstempelet AIDS. (Jones, 1993, 237). Under AIDS-epidemiens pågang på 1980- og 1990-tallet er litteraturen som skildrer disse forholdene generelt sårbar. Vitnesbyrdet som litterær sjanger er forholdsvis vanskeligstilt da de utenforliggende forholdene relativt sett kan være en trussel overfor vitnesbyrdet og vitnet ettersom det ikke foreligger noen garanti for anerkjennelse. Antologien til Murphy og Poirier ble publisert i 1993, og av den grunn representerer forskningen også en annen tid og kontekst hvor offentligheten generelt ikke var moden for vitnesbyrdet om den homofile, aidssmittede mannen.

Traumer og vitnesbyrd i forbindelse med AIDS-epidemien diskuteres også av professorene Cathy Caruth og Thomas Keenan i antologien *Trauma: Explorations in memory* (1995). De løfter frem ulike perspektiver på dette vitnesbyrdet, og Keenan trekker blant annet frem at AIDS-epidemien og et følgende vitnesbyrd har hatt begrensede forutsetninger for anerkjennelse, sammenliknet med andre katastrofale hendelser. I denne sammenheng hevder også AIDS-aktivisten og forfatteren Douglas Crimp at AIDS-epidemien skiller seg fra andre historiske traumatiske hendelser, ettersom AIDS-epidemien rammet noen relativt små og marginaliserte grupper, mens samfunnet for øvrig ikke ble berørt av hendelsen i det hele tatt (Caruth & Keenan, 1995, 256).

Disse perspektivene vil jeg implementere i forbindelse med spørsmålet om hvorvidt Gardells trilogi kan leses og forstås som et vitnesbyrd. Det er sentrale tekstinterne og teksteksterne aspekter ved trilogien som tilsier at det foreligger en blanding av fiksjon og dokumentasjon, og disse forholdene vil være sentrale i både analysen og diskusjonen om trilogiens sjanger. For å undersøke dette, samt komme nærmere en forståelse av sjanger vil jeg anvende begrepet «dobbelkontrakt» som den danske litteraturviteren Poul Behrendt presenterer i sitt verk: *Dobbelkontrakten: En æstetisk nydannelse* (2006). I forlengelse av han vil jeg også trekke inn Jo Bech-Karlsens perspektiver på dokumentarlitteraturen, samt betydningen av hybridsjangre og veksling mellom fiksjon og dokumentasjon i hans verk: *Den nye litterære bølgen: Litteraritet og transparens i norske dokumentarbøker 2006–2013* (2014).

3 Homofil sorgbarhet under AIDS-epidemien

I dette kapittelet vil jeg med utgangspunkt i *Torka aldrig tårar utan handskar* undersøke homofile sorg og sorgbarhet. I lys av aktuell teori og sekundærlitteratur vil jeg med særlig fokus på hovedkarakterene Rasmus og Benjamin, og mindre grad, deres venner, belyse hvordan det homofile livet har blitt sørget og hvordan homofil sorgbarhet kan forstås ut ifra denne trilogien. Jeg vil undersøke dette gjennom familiære og nære relasjoner, da disse danner et godt utgangspunkt for å belyse de aktuelle analysemomentene. Analysens avsluttende del vil fokusere på hovedkarakteren Benjamins overlevelse, samt hans muligheter til å sørge Rasmus og samtlige av sine venners død.

3.1 Den hellige familien

Familien som institusjon er en grunnleggende enhet for omsorg og kjærlighet, og gjennom familien opprettholdes og videreføres liv. I forbindelse med mannlig homoseksualitet generelt, og AIDS-epidemien på 1980-tallet spesielt, er det slik Gardell skildrer utfordringer og konflikter knyttet til å opprettholde de familiære båndene. Familierelasjonen vanskeliggjør de homofile karakterens livsvilkår og kvalitet, og for flere av dem er det nødvendig å søke andre alternative enheter for å opprettholde familiære bånd. Jeg vil i det følgende undersøke hvordan familiene til hovedkarakterene Rasmus og Benjamin forholder seg til deres legning, samt hvordan Rasmus død og HIV-diagnose blir mottatt av hans nærmeste pårørende. Jeg vil undersøke homofil sorgbarhet, og med utgangspunkt i hovedkarakterene Rasmus og Benjamin. Jeg vil anvende Butlers forståelse av sorgbarhet, og med utgangspunkt i henne vil jeg belyse hvordan familien og nært pårørende opplever store utfordringer til sorgen av Rasmus død. Sorgbarhet, er et komplekst begrep, og det kan forstås på ulike måter. Det som står sentralt i denne analysen er både å synliggjøre homofiles manglende-sorgbarhet, samt deres begrensede muligheter til selv å sørge sine nærmeste.

3.1.1 De allerede døde

I forbindelse med homofil legning og identitet etableres noen sentrale og gjennomgående symboler. Blant annet skildrer fortelleren ved flere anledninger en hvit elg som finnes i Värmlands skoger, og som følge av sin farge skiller denne elgen seg fra den øvrige elgpopulasjonen. Den hvite elgen er en albinoelg, og den representerer et biologisk fenomen som finnes blant både dyr og mennesker. Denne elgen anvendes til å speile homofil identitet

og legning, da den reiser spørsmål om biologiske avvik, reproduksjon og overlevelse. Dette kommer til uttrykk ved at fortelleren trekker frem debatten om hvorvidt den hvite albinoelgen skal få leve eller ikke. Skildringene av elgen opptrer gjentatte ganger, og særlig i sammenheng med skildringer av død. Albinoelgen kan også betraktes som en metafor for en identitet som er i strid med evolusjonens og naturens forestilling om å opprettholde og optimere menneskearten. Det er særlig i sammenheng med hovedkarakteren Rasmus at Albinoelgens eksistens problematiseres og skildres. For eksempel oppdager Rasmus den hvite elgen for første gang på en skogstur med familien, og ved dette møtet oppdager Rasmus seg selv i elgen.

”Titta Rasmus, därute på fältet!” viskar han nästan andlöst och pekar åt vilket håll som sonen skall titta. Ute på det öppna fältet strövar en vit älgdjur. Det är bara färgen som skiljer den från andra älgar, ändå träder en fram ur den mörka, täta skogen mer som ett övernaturligt väsen eller ett sagodjur än något annat. [...] Men har du sett, Rasmus, en vit älg! [...] Jag ser! Jag ser!” svarar Rasmus och gör med en otålig gest sig fri från moderns armar och tar ett steg mot det främmande djuret som vänder upp huvudet mot dem och tittar på dem. [...] Den helt annorlunda. Den som inte hör till. Rasmus vet att det är honom djuret ser på. Den helt annorlunda. Den som inte hör till. Sedan försvinner det främmande djuret tillbaka in i skogen, och det är som om det aldrig har funnits. (2013b, 117–118)

Denne elgen som er helt annerledes enn andre elger, kan forstås som et symbol på den homofile seksualiteten. Fortelleren styrker den overordnede forestillingen om homofili som noe unaturlig, og møtet mellom barnet Rasmus og elgen, illustrerer en form for anerkjennelse av at disse individene som er «annerledes», og som ikke lar seg gjenkjennes eller anerkjennes av majoriteten, ser hverandre. Elgen forsvinner deretter tilbake inn i skogen, og det er som om den aldri har eksistert. Dette kan tolkes som et uttrykk for det homofile livet som på 1980-tallet, etter avkriminalisering og avdiagnostisering, hadde begynt å ta små skitt ut av «skapet». Her kan elgen forstås som det homofile livets tilbakevendelse til «skapet», som følge av at det ikke er ønsket i offentligheten, eller det åpne landskap. Spørsmålet om elgens eksistens kommer senere til uttrykk idet Harald forsøker å forklare Rasmus hvorfor det er slik at et spesifikt individ ikke burde finnes.

”Det är många som inte tycker att den passar in här. Att det är fel att den finns.” ”Men den finns ju!” försöker Rasmus att invända. ”Ja, det gör den ju onekligen”, suckar Harald. ”Arten”, försöker hans pappa försvara jägarna, ”hela populationen, hela älgstammen, är viktigare än den enskilde älgen, den enskilda individen, särskilt en individ som är så att säga... rutten!”. (2013b, 237–238).

Populasjonen er viktigere enn det enkelte individet forklarer Harald til Rasmus. Dette er vanskelig for Rasmus å forstå, da elgen unektelig eksisterer. Rasmus innvending er åpenbart vanskelig for Harald å motbevise, men med hensyn til hele populasjonen er det tilsynelatende

bedre om den ikke finnes. Gardell etablerer den hvite elgen allerede i trilogiens første bok, og gjennom trilogien følger man den generelle debatten om hvorvidt denne elgen burde utryddes eller ei. Gjennom samtalen om elgen representeres evolusjonslæren og naturvitenskapen, og ifølge Harald representerer albinoelgen et avvik og en utviklingsfeil som ikke burde opprettholdes. Tross dette finnes den, og Rasmus vet at det er han elgen ser på der ute i skogmarken. De som er helt annerledes har oppdaget hverandre, og likeledes som elgen, kan det tolkes som at Rasmus og trilogiens øvrige homofile karakterer, er forstått som avvik i den menneskelige populasjonen. På samme vis som at elgen forsvinner ut i skogen, forsvinner også Rasmus navn og liv i trilogiens første bok:

Den unge man som ligger i sängen knyter plötsligt sina händer. Hårt, hårt knyter han dem. Sedan slappnar han av. Den unge man som sitter i stolen tittar upp, som om han för ett ögonblick brustit i uppmärksamhet. ”Rasmus?” Han reser sig häftigt. ”Rasmus” Han hör hennes röst, men den når honom liksom inte. Den är långt borta och han måste inte bry sig om den. Om hon letar kommer hon naturligtvis snart att finna honom i alla fall. Han har ju inte gömt sig eller så. Han har bara försvunnit i sig själv. [...] ”Titta, mamma!» ropar han förundrat och nickar mot glaset där de bokstäver han skrivit med pekfingret är på väg att blekna bort. ”Mitt namn! Det suddas ut igen!” (2012, 25–26; 28)

Mannen som knyter hendene sammen i sykehussengen er den 26 år gamle Rasmus Ståhl, og i samme øyeblikket som han gjør et krampetak, skvetter Benjamin til og sier «Rasmus?» (2012, 25). Deretter følger navnet hans på nytt men denne gangen kommer det fra hans mor, Sara, «Rasmus?» (2012, 26). Sara kommer inn på kjøkkenet hvor Rasmus står vendt mot vindusruten, og Rasmus sier: «Jeg skriver mitt navn. Titta! Det står Rasmus» (2012, 28). Og like raskt som navnet fester seg i dugget på vindusruten, er det igjen ved å forsvinne: «”Titta, mamma! ” ropar han förundrat och nickar mot glaset där de bokstäver han skrivit med pekfingret är på väg att blekna bort. ”Mitt namn! Det suddas ut igen!”» (2012, 28). Den temporale avstanden som kommer til uttrykk i dette sitatet kan tolkes som flashback eller tilbakeblikk til barndommen, og det gir en følelse av at fortellingen avbrytes og fragmenteres

Denne sekvensen kobler Rasmus barndom sammen med hans voksne liv, og samtidig som den voksne Rasmus er i ferd med å dø, forsvinner den lille guttens navn fra vindusruten på kjøkkenet. Dette kan tolkes som en metafor for døden, da navnets gradvise forsvinning opptrer samtidig som den voksne Rasmus gjør noen av sine siste krampetak på Södersjukhuset i Stockholm. Denne skildringen kan også betraktes som et frampek på Rasmus død, ettersom den skildres parallelt med skildringen av Rasmus som barn, allerede i første boken.

Døden utgjør en sentral del av trilogien, og med dette forstår man også hvordan leseren blir introdusert for dens nærvær tidlig. Rasmus svever i denne sekvensen mellom liv

og død, men det er på dette tidspunktet ikke kjent for leseren hva den døende lider av. Denne sekvensen drar leseren raskt inn i de dramatiske hendelsene som følger videre i trilogien. Sett i sammenheng med forestillingen om det homofile livet kan man også som følge av denne sekvensen si at livet til hovedkarakteren, Rasmus, allerede er dødt på forhånd. Samtidig fremgår det i sammenheng med fortellingen om Rasmus barndom hvordan hans liv er verdifullt og høyt elsket av moren Sara: «Han är hennes stora, hennes enda mirakel. Han ensam utgör meningen med hennes liv [...] Han, hennes livs mirakel.» (2012, 29).

I tråd med Butlers forståelse av sorgbarheten til et nyfødt barn, understreker Saras kjærlighet og omsorg for sønnen sin, «hennes livs mirakel», hvordan dette livet er betydningsfullt (Butler, 2009, 15). Betydningen av Rasmus' liv endres radikalt senere når det viser seg å ikke kunne etableres inn i de dominerende skjemaene for hva et liv er og skal være. Saras første møte med homofili opptrer i forbindelse med en forelesning om «[...] sexuella avvikelser och perversjoner [...]» (2013a, 134) på sykepleierskolen: «Sara hade ryst av obehag under föreläsningen när hon tänkte på dessa stackars eländiga, som ju inte kunde hjälpa sitt predikament men som ändo var dömda att leva med denne anomali. Dessa olyckliga, bortslösade liv» (2013a, 134). Anomali som i medisinsk sammenheng betegner «medfødte avvik eller misdannelser» (Hem, 2021), brukes i denne sammenhengen til å beskrive mennesker med annerledes eller unaturlig seksualitet. Herunder plasseres homoseksualiteten, og i likhet med den hvite elgen, forstår Sara homoseksualitet som et avvik fra det naturlige. Denne forestillingen om homoseksualitet blir forsterket og synliggjort idet det blir kjent for henne og Harald at Rasmus er homofil:

Någon av dem måste börja. Till slut blir det Harald. ”Det är ju inte så at han har mördat någon eller så”, viskar han. ”Nej, verkligen inte!” håller Sara med. Harald försöker sig till och med på et litet skratt, men det stannar vid fnysning. De ligger i sängen båda och stirrar i taket. Födelsedagen är över. Nästa dag skall Rasmus lämna dem och fara tillbaka till Stockholm. ”Det jag kanske sörjer allra mest är att han aldrig kommer att få barn”, viskar Sara sedan. ”Ja, det förstås”, håller Harald med. Sedan tiger de en stund och begrundar just detta. [...] ”Sover du?”, viskar han efter en liten stund. Men Sara sover inte. Hon gråter. (2013a, 146-147)

Sara gråter, og sorgen som kommer til uttrykk i forbindelse med at Rasmus forteller foreldrene at han er homofil, kan forstås som et uttrykk for skuffelse. På bakgrunn av forestillingen om de homofile som «olyckliga, bortslösade liv» (2013a, 134) oppstår det utfordringer i møte med Rasmus legning. Når Sara så står overfor at hennes egen sønn er homofil, kan det tolkes som at sorgen knytter seg direkte an til det faktum at han utgjør en form for anomali, altså et avvik fra normaliteten. Livet hans gjøres ulykkelig ettersom han ikke er det som familien ønsker at han skal være, og som følge av at den homofile identiteten

og kjærligheten ikke kan gjenkjennes, dømmes dette livet til ulykkelighet. Samtidig knytter sorgen seg også til Saras egen eksistens ved at Rasmus legning representerer noe mislykket og ufullstendig, og i forlengelse av dette vil man kunne betrakte sorgen til Sara som en sorg over selv å ha mislykket i rollen som mor. Sara og Harald «sjunker in i varsin tystnad, i varsin sorg. Men i en gemensam vag och obestämd känsla av misslyckade» (2013b, 103).

I forbindelse med Benjamin som er Jehovas Vitne, blir den symbolske betydningen til albinoelgen ytterligere forsterket. Etter at Benjamin har meddelt til familien at han er homofil, brytes all kontakt. Benjamin forsøker ved flere anledninger å ta opp kontakten ved å sende familien brev, men disse blir aldri besvart. Allikevel formulerer Britta, Benjamins mor et svar som kunne vært sendt: «Benjamin, min son. Du har skrivit igen. Jag har bett dig att inte skriva och jag ber dig ännu en gång. Du måste förstå. Jag älskar dig. Jag hoppas du mår bra. Men jag låtsas att du inte finns.» (2013a, 293). På bakgrunn av Brittias brev blir det tydelig hvordan hun forsøker å unngå å forholde seg til Benjamins liv. Hun later som at han ikke lengre finnes, som at han er den hvite elgen som ikke er ønsket i det åpne landskap. Forut for dette brevet besøker Britta og Ingmar Benjamin. De har med seg kake, og mens Benjamin skjærer av et stykke til seg selv blir det tydelig for han hva dette besøket dreier seg om: «”Det är min egen begravning!” konstanterar Benjamin och ryser.», og videre følger Ingmar opp med å svare «”Ja”, säger han sedan, ”det är ju som det”» (2013a, 288). Deres besøk, kaken og blomstene er symbolsk ved at det fremstår som en begravelse, eller snarere minnestunden som følger etter begravelsen. Benjamin poengterer nettopp dette, og han forstår hva dette innebærer for han. Årsaken til foreldrenes handling kan forstås ut ifra deres religiøse tro og tilhørighet i menigheten Jehovas vitner. Samtidig kan handlingen tolkes som et uttrykk for at Benjamin, som følge av sin seksualitet, allerede er død på forhånd.

3.1.2 En fortjent lidelse

Skillet mellom de skyldige og uskyldige smittede var svært sentralt i forbindelse med AIDS-epidemien. Som tidligere nevnt var det nødvendig å kategorisere den syke som skyldig eller uskyldig (Jones, 1993; Svensson, 2007), da dette var en forutsetning for den pårørendes sympati og anerkjennelse av den syke. Om den syke var å betrakte som skyldig, var det langt mer problematisk å vise anerkjennelse. Bevisstheten om dette er tydelig når det blir kjent for Sara og Harald at sønnen, Rasmus, er HIV-positiv. Det fremstår som uforståelig for Sara at Rasmus er syk, han skulle jo ikke kunne være en av dem som kan skylde seg selv:

”Gud, det kan inte vara sant. Gode Gud, säg att det inte är sant!” Och då reser Harald tvärt och säger bestämt att de måste gå! Och Sara ropar förtvivlat: ”Men Harald, fattar du inte!” Och Harald ryter tillbaka: ”Jag fattar! Jag fattar! Jag vill inte fatta!” [...] Var det alltså såhär det skulle kännas? Hon har undrat så. Hon har försökt att föreställa sig. Ja, hon har läst tidningarna, hon har sett på tv, hon har ju inte kunnat låta bli att oro sig, hon har oroat sig, det får de förlåta! Hon har sagt till sig själv att det inte skulle kunna hända, Rasmus och Benjamin har varandra, de kan inte bli smittade! Hon hade trott att det bara var såna... som ja, såna som faktisk kan skylla sig själva. (2013b, 110 – 111)

I denne sekvensen blir det aldri uttrykt eksplisitt at Rasmus er HIV-smittet, men det fremstilles som at det er noe alle forstår. Det mest påfallende ved Saras tanker er ikke hvorvidt Rasmus er alvorlig syk eller ei, men snarere om han er skyldig eller uskyldig. Sara har vært urolig, og etter at hun ble kjent med at Rasmus er homofil har uroen kommet til uttrykk i flere sammenhenger. Uroen er ikke bare ensidig en frykt for sykdom og lidelse, men også en frykt for at Rasmus er en av dem som kan skylde seg selv. Så lenge Rasmus har vært i et monogamt forhold har det vært mulig å gjenkjenne hans samlivsform. Det som snarere ikke har vært gjenkjennelig er hans seksuelle praksis. Det faktum at Rasmus har hatt seksuell omgang med menn, påroper et sterkt ubehag hos Sara. Et ubehag som også Svensson belyser da hun forklarer seksuell omgang mellom menn under AIDS-epidemien med sammenlikningen «Anus som grav» (Svensson, 2007,94), og med dette illustrer hun hvordan en spesifikk seksuell praksis blir forstått som et sammenfall med døden. Gjennom denne seksuelle praksisen kommer også skylden til uttrykk, og da det blir kjent for Sara at Rasmus ikke har opprettholdt et monogamt forhold til Benjamin: «”Det var inte Benjamin”, viskar Rasmus, ”det var bara jag”» (2013b,111), blir det også tydelig hvordan hennes og Haralds sympati for sin egen sønn forsvinner:

Då just då, avbryter Harald Benjamin och säger ännu en gång att han inte vill veta, och då just då, ställer Rasmus sig framför sin far och säger att nu skall han äntligen få veta. Sedan drar han med fingrarna över ansiktet och visar att det som pappan trott var sminka är en täckande hudkräm som skall dölja de fläckar Rasmus har börjat få i ansiktet. Harald ser äcklad på sin sons fläckar, stålsätter sig, och med rösten grumling av förakt avvisar han honom. ”Tror du jag ömkar dig nu? Är det vad du tror? Nej du! Jag säger skörda! Skörda vad din stolthet sådde!” Då vänder sig Rasmus till sin mor i förtvivlan och gör äntligen det som hon önskat så att han skulle. Han sjunker ihop inför henne och ber. ”Jag är så ledsen att det blev så här! Kan du inte säga någonting, snälla mamma, snälla älskade mamma!”. Och Sara betraktar honom länge, och sedan faller hon en dom som hon i flera år skall ångra, som hon skall vakna om natten och önska osagd, men detta är vad hon faktisk säger, dess ord är dem hon faktisk uttalar. Hon hör själv hur orden liksom faller ur hennes mun. ”Var ... det ... detta ... jag ... födde ... dig ... till?”. (2013b, 114)

I nær relasjon til bibelen, fordømmer Harald Rasmus ved å gi et utsagn med bibelsk opprinnelse: «Skörda vad din stolthet sådde!» (2013b, 114). I likhet med Paulus brev til galaterne: «Far ikke vill! Gud lar seg ikke spotte. Det et menneske sår, skal det også høste»

(Gal 6:7), skal Rasmus høste det han selv har «sådd». Som følge av at han har dyrket sitt seksuelle begjær, og utfoldet sin seksualitet, kan det i lys av forholdet mellom skyld og uskyld tolkes som at han «[...] skal høste fordervelse [...]» (Gal 6:7). På en moraliserende måte med tydelig bibelsk opprinnelse, avviser Harald sønnens syke tilstand, og til tross for at Rasmus bønnfaller Sara på sine knær, feller Sara en tilsvarende moraliserende og avvisende dom over Rasmus: «"Var ... det ... detta ... jag ... födde ... dig ... till?"». I forbindelse med denne hendelsen kan man identifisere en traumatisk opplevelse. For Rasmus vil man kunne si at det traumatiske oppstår i sammenheng med foreldrenes reaksjon og manglende sympati. Samtidig er det påfallende at deres sorg ikke knytter seg direkte an til Rasmus tilstand, men til det faktum at han er blant dem som «kan skylla sig själva». Dette retter fokuset bort fra den individuelle opplevelsen til Rasmus, til i større grad å synliggjøre og representere en diskurs som er representativ for vestlig sivilisasjon og kultur på 1980-tallet. Petersen forklarer med utgangspunkt i det danske samfunnet at den dominerende heteronormative diskursen som kjennetegner tiden etter reformasjonen, etablerer heteroseksuelle samlivsformer og ekteskap som et direkte utsprang fra naturen og tradisjonen. Således forener diskursen elementene naturlighet og kulturlighet, ved at naturligheten blir forstått ved reproduksjon og naturlig seksualitet, herunder heteroseksualitet. Denne naturligheten korresponderer videre med den kulturelle tradisjonen og historien, og danner grunnlaget for den overordnede seksualitetsdiskursen (Petersen, 2012b, 77). Den homofile mannen blir som følge av dette synonymt med unaturlighet og anomali, og HIV/AIDS kan forstås som den direkte forbindelsen mellom unaturlighet og død. Den samme kulturen har, som tidligere nevnt, også etablert homoseksualiteten som dømt til utryddelse og undergang, og som følge av dette fremstår sykdommen som en konsekvens av naturlig seleksjon (Nunokawa, 1991, 311). Her vil man kunne stille noen innvendinger, og si at HIV ikke har en direkte forbindelse med død. Som tidligere nevnt er det slutfasen av sykdomsforløpet (AIDS) som skaper denne direkte forbindelsen. Men som følge av at det på 1980-tallet ikke finnes noen form for behandling vil man kunne argumentere for at også HIV inkluderer en slik forbindelse.

Sykdommen, uten at den nevnes, påkaller sammensatte reaksjoner og følelser. En kortfattet beskrivelse vil være å betrakte Harald og Saras reaksjoner og ytringer som et uttrykk for skuffelse og forakt. Som følge av HIV/AIDS negative assosiasjoner kan det tolkes som at diagnosen ikke kan artikuleres. På bakgrunn av det overnevnte vil det også være mulig å betrakte det som at diagnosen konnoterer døden så sterkt at det ikke vil være fruktbart å nevne dens navn. I denne sammenhengen hevder Jones at sykdommen kan betraktes som en metafor: «AIDS has become the metaphor for the sin of homosexuality and, more generally I

think the sin of sexual pleasure» (Jones, 1993, 226). Selv om HIV/AIDS ikke blir nevnt eksplisitt er det åpenbart at foreldrene forstår hva Rasmus lider av, og i refleksjon rundt fraværet av ordet AIDS i skjønnlitteratur skriver Jones: «[...] the equation merely restates its meaning (homosexuality = AIDS = death), and not naming AIDS becomes merely another capitulation to the signification a homophobic culture has already ascribed to AIDS» (Jones, 1993, 229). Gjennom å ikke nevne sykdommens navn opprettholdes regnestykket homoseksualitet = AIDS = død. Av den grunn vil man kunne si at Rasmus bidrar til å reproducere diskursen ved selv å ikke nevne navnet. Samtidig er det nødvendig å stille spørsmål ved hvorvidt en artikulering av sykdommen er hensiktsmessig. Gjennom fraværet av sykdommen, blir snarere Rasmus grunnleggende sårbarhet tydelig idet han bønnfaller Sara om tilgivelse. Rasmus blir ikke begrenset til sykdommen i seg selv, og hans lidelse, sorg og skam blir ikke begrenset til den medisinske betegnelsen på sykdommen. Rasmus rop om å bli unnskyldt kan også tolkes som et uttrykk og ønske om å bli unnskyldt for sin homofile legning. Saras utsagn «Var ... det ... detta ... jag ... födde ... dig ... till?» (2013b, 114) kan like gjerne leses som et spørsmål hun stiller overfor seg selv, som i «har jeg født deg til en homofil?», og videre kan man forstå seksualiteten som en sykdom eller avhengighet i seg selv. Sykdomsstempelet blir på denne måten redusert til den naturlige og opplagte forklaring på døden, og videre kan man tolke sykdommen som bindeleddet mellom det homofile livet og døden. Men selv i forbindelse med døden blir ikke sykdommens navn nevnt, da dette ville økt risikoen for at den avdøde skulle bli avslørt. Den forblir usagt, og den representerer forkortelser og ordsammensetninger som ikke tillater seg å bli artikulert.

3.1.3 Muligheter for å sørge – død og begravelse.

HIV-smitten representerer en utløsende årsak til fordømmelse og forakt, og videre vanskeliggjøres Rasmus identitet og lidelse som følge av å ikke bli anerkjent. Foreldrenes skuffelse og forakt kommer til uttrykk gjennom deres moraliserende og tilintetgjørende ytringer. Som følge av Rasmus handlinger fremstår han i møte med familien, som en av dem som kan skylde seg selv. En av dem som ikke fortjener deres sympati eller omsorg, og som simpelthen har gjort seg fortjent til lidelsen og skammen. Dette har som nevnt, konsekvenser for sorgbarheten allerede før Rasmus er død. Ved å hevde hans skyld i sykdommen, hevder man samtidig hans skyld i å dø. Som følge av regnestykket homofili = AIDS = død legger man til grunn en gjensidighet som tilsier at den første faktoren (homofili) nødvendigvis fører til den andre og tredje. Som følge av dette kan sykdommen og øyeblikket dette blir kjent for

familien betraktes som øyeblikket der Rasmus dør. Dette kan ikke tolkes ensidig ut ifra sekvensen hvor Sara og Harald blir kjent med Rasmus situasjon, men i kombinasjon med sekvensen der Rasmus fysisk dør, blir dette tydeligere. Det gir opphav til forståelsen av den homofile mannen som allerede død på forhånd, og det understreker den manglende sorgbarheten.

Rasmus dør på Södersjukhuset i Stockholm, og like etter at Rasmus har gått bort, befinner Harald og Benjamin seg på røykeværelset i sykehusets korridorer. Mens de tar en røyk insisterer Harald på å utveksle noen ord om Rasmus begravelse, og Benjamin føler seg overrumplet over at det er nødvendig å avklare slikt allerede på dette tidspunktet.

Rasmus är död. Harald fimpar cigarett och suckar. Det är tydligt att det är något han vill säga. ”Jo, eh, eftersom vi faktisk ska åka snart, vi måste byta ett par ord om begravningen.” Benjamin ruskar på huvudet. Han förstår inte det tvära kastet. ”Jaså den”, börjar han och försöker klara tankarna. [...] ”men kan inte det här vänta?” Harald ser olyckligt ner i golvet, men sedan fortsätter han ändå. ”egentligen inte kanske, men du ska inte behöva bry dig. Vi ordnar med allt. Det tar Sara och jag på oss!” Det är som en stor huvudvärk. Benjamin förstår inte. Vad är det Harald och Sara skall ta på sig? ”Det behöver ni inte. Rasmus och jag har redan tänkt igenom det mesta.” [...] Nej, Benjamin. Vi ordnar med begravningen. Det är vår sak! [...] ”Nå, vad är det om begravningen då?! Säger han och hör hur irriterad han låter. ” ”Ja, vad kan jag säga? Som vi ser det ska vi meddela att vår son avlidit, inte att han var fikus. ” Benjamin ruskar på huvudet igjen. Han hör ju att Harald talar, men han förstår inte orden. Deras son har avlidit men vadå, är inte fikus? ”Jaha?” ”Och dödsannonsen”, fortsetter Harald trevande, ”hur skulle det se ut om...” ”Om?” ”Ja, om...” Då förstår Benjamin. Tröttheten slår honom som en slägga i huvudet, övermakten. ”Om jag stod med?” Harald tittar ner i golvet. Skäms han åtminstone? Har han vett til det? ”Ja”, viskar han. ”Du kan inte stå med.” (2013b, 140–142).

Tross at Rasmus og Benjamin har vært samboere og kjærester i flere år, insisterer Harald på at begravelsen og dødsannonsen tilhører dem som foreldre. Gjennom det som først ser ut til å være et uttrykk for vennlighet og omtanke, beroliger Harald med å si at det ikke er noe Benjamin skal føle seg ansvarlig for. Det som deretter blir tydelig er at Harald ønsker å skyve Benjamin bort, slik at det på den måten blir mulig å sørge Rasmus. Situasjonen eskalerer og utvikler seg til en opphetet konflikt og diskusjon om hvem som egentlig eier begravelsen og dødsannonsen, og som følge av juridisk status, samt at Rasmus selv ikke har signert en avtale med Benjamin, tilfaller begravelsen og dødsannonsen Sara og Harald, Rasmus nærmeste pårørende.

”Vi älskar varann!” skriker han. Haralds röst är mjuk nu, pedagogisk. ”Vi vet det, Benjamin, vi förstår det. Men andra, tror du andra förstår?” Det var tidig höst, i mitten av september om Harald inte minns fel, som de tog farväl av sin son. De hade skjutsat honom till stationen. Tåget stod inne på perrongen. Rasmus skulle flytta till Stockholm för att studera, bo hos sin moster. Harald tyckte inte om det, men vad kunde han göra? Han visste när han tog farväl att de på något sätt hade förlorat honom, och nu, sju år senare, i ett röktrum på en avdelning på

Södersjukhuset tar han sin son tillbaka. Rasmus skall komma hem igen. Han skall bli deras son på nytt. (2013b,143).

Tapet av Rasmus blir til gjenstand for ulike interesser, og konflikten om hvem som eier begravelsen overdøyer det faktum at Rasmus er død. Som følge av prognosene til HIV/AIDS er døden ikke overraskende eller uforventet. Forbindelsen mellom sykdommen og døden er som tidligere illustrert, så nærliggende at det nærmest er forventet. Som beskrevet tidligere knytter foreldrenes sorg seg primært til Rasmus legning og seksualitet, og som det fremgår her, til tapet av ham til Stockholm. Det kommer til uttrykk gjennom fortelleren at konflikten vedrørende Rasmus begravelse også dreier seg om et ønske og mål om å gjenopprette familien ved å ta Rasmus «hjem» igjen. Tapet av Rasmus og hans fysiske død kan imidlertid ikke sørges. Dette blir tydelig idet Harald sier «Som vi ser det skal vi meddela att vår son avlidit, inte att han var fikus.» (2013b, 142). Betegnelsen «fikus» (Fikus, 2015) er et nedsettende uttrykk for en homofil mann, og etter Haralds ønske skal dødsannonseren ikke avsløre Rasmus legning. I lys av både dødsannonser og begravelser til mennesker som har dødd av AIDS, forklarer Svensson at en rigid forståelse av kjønn og seksualitet legger til rette for en «heterosuksualisering» (Svensson, 2007, 282) av den avdøde. Gjennom en slik transformasjon gjenoprettes den heteroseksuelle orden, og videre forklarer hun at man i forlengelse av en slik forståelse vil kunne forstå den voksne homofile mannen som allerede død på forhånd, og begravelsen som en forsinket formalitet. Å gjenopprette heteroseksualiteten er nødvendig «[...] för föräldrarnas ideala heterosuksualitet och den garanti på mening och transcendens som heterosuksualitet skänker deras liv.» (Svensson, 2007 282). Av den grunn er det nødvendig at Benjamin utelates fra dødsannonseren, da dette vil gjøre det mulig å både begrave Rasmus legeme og legning på samme tidspunkt. Dette ønsket er ikke ensidig Harald sitt. Sara stiller seg bak Harald da hun blir konfrontert av Benjamin:

”Är du med på det här, sa jag?” ryter Benjamin och kräver ett svar. Sara tittar på honom med små, kalle ögon, fyllda av smärta och hat. ”Ja, det är väl ändå inte så konstigt? Vi har ingen anledning att krypa. Rasmus är död. Vi vill inte se dig på hans begravning.” Diskussionen är slut. Striden är över. Allt är sagt. Inget tas tillbaka. ”Vi åker hem nu, Sara”, säger Harald. Sara suckar. ”Ja, Harald, nu åker vi hem.” [...] Benjamin stirrar efter dem. Dörren slår igen. Han skall aldrig se Rasmus föräldrar igen. (2013b, 146–147)

Sorgen som følger Rasmus død preges av bitterhet og sinne. Den fremstår som en forhandling, og selve døden og sorgen som ville vært et naturlig fokus, underkommuniseres og overdøyes av konflikt og forhastede beslutninger med et ensidig mål om å få døden og begravelsen overstått så fort som mulig. Sorgen blir av den grunn svært kompleks og tidvis ubegripelig og vanskelig for leseren å beskrive. Men I lys av Butlers kritiske tilnærming til

slektskap vil man kunne finne en mulig forståelse. Hun mener slektskap i vestlig kultur følger heteronormative prinsipper, og i sitt essay *Antigone's Claim: Kinship between life and death* (2000) skriver Butler følgende om Antigones sorg over sin døde bror: «Antigone refuses to obey any law that refuses public recognition of her loss, and in this way prefigures the situation that those with publicly ungrievable losses – from AIDS, for instance – know too well». Videre stiller hun følgende spørsmål: «To what sort of living death have they been condemned?» (Butler, 2000, 24). Antigone nekter å innrette seg etter «lovene» som nekter anerkjennelse av hans tap. Denne typen tap er gjenkjennelig i forbindelse med Rasmus død, ettersom også han dør av AIDS. Førsteamanuensis Kristina Leganger Iversen forklarer på bakgrunn av dette hvordan sorgen representerer «eit døme på ei protesthandling i ein situasjon der nokre sorger blir landesorger medan andre sorger anten blir gjort til tabu eller simpelthen ikkje er representerbare innanfor ein gitt diskurs» (Iversen, 2016, 158). I det Benjamin kan sies å utøve en protesthandling, slik som Antigone, i møte med Sara, reagerer Sara selv med å utøve en protesthandling «Vi har ingen anledning att krypa. Rasmus är död. Vi vill inte se dig på hans begravning» (2013b, 147). Sara motsetter seg Benjamins sorg ved det som tilsynelatende kan leses som et forsøk på å realisere sin egen sorg, i tillegg til å opprettholde det heteroseksuelle idealet og orden. Som følge av både juridiske og diskursiv forhold, foreligger det en skjev maktbalanse. Som følge av sin legning, relasjon til Rasmus og juridiske lover er det ikke mulig for Benjamin å vinne frem med protesthandlingen.

Opphavet til konflikten mellom Benjamin og Rasmus' foreldre, skyldes Rasmus sorgbarhet. For Butler er den menneskelige sorgbarheten betinget av sosiale, kulturelle og politiske forutsetningene. Som nevnt innledningsvis legger Butler gjenkjennelighet til grunn som en sentral forutsetning for en legitim sorg.

A life has to be intelligible as a life, has to conform to certain conceptions of what life is, in order to become recognizable. So just as norms of recognizability prepare the way for recognition, so schemas of intelligibility condition and produce norms of recognizability (Butler, 2009, 7)

Rasmus liv, som en homofil mann, er ut ifra den rådende diskursen (i vestlig sammenheng) ikke mulig å gjenkjenne som liv. Gjenkjennelsen innebærer at livet først må være forståelig som liv, altså at livet kan innordnes i etablerte skjema for hva et liv skal og burde være (Butler, 2009, 6). Saras utsagn «"Var ... det ... detta ... jag ... födde ... dig ... till?"» (2013b, 114), synliggjør hennes manglende forståelse, da hun stiller seg undrende og forskrekket til Rasmus liv – Som om hans liv var noe helt annet, noe som verken kan forstås eller gjenkjennes. Slik det fremgår i de forutgående sitatene er løsningen å tilintetgjøre deler

av Rasmus identitet etter hans død. Ved å utelate Benjamin fra dødsannonser og begravelsen, samt ikke annonsere den faktiske dødsårsaken, blir det mulig å oppnå en legitim sorg for Rasmus' foreldre. Denne legitimeringen utløser samtidig et dobbelt tap for Benjamin, da det også innebærer tapet av hans mulighet til å legitimere sin egen sorg. Butler belyser det doble tapet på følgende måte:

For those relations that are denied legitimacy, or that demand new terms of legitimation, are neither dead nor alive, figuring the nonhuman at the border of the human. And it is not simply that these are relations that cannot be honored, cannot be openly acknowledged, and cannot therefore be publicly grieved, but that these relations involve persons who are also restricted in the very act of grieving, who are denied the power to confer legitimacy on loss. (Butler, 2000, 79)

Her legger Butler til grunn at de relasjonene som ikke respekteres eller som ikke kan erkjennes åpent, mister sin mulighet til å legitimere seg og sin relasjon til den avdøde. Selve sorghandlingen til denne relasjonen blir begrenset som en konsekvens av at den ikke kan erkjennes. Som følge av at Sara og Harald utelater Benjamin fra dødsannonser og begravelsen, innebærer dette at de ikke erkjenner hans relasjon til Rasmus. Dette leder til et dobbelt tap: Rasmus død innebærer et fysisk tap av et menneske, og dette tapet er universelt for alle Rasmus sine pårørende. Men som følge av (1) de rent juridiske forholdene, og (2) de sosiale og kulturelle forholdene som søker å gjenopprette og opprettholde den heteroseksuelle orden, taper også Benjamin retten og muligheten til å sørge den avdøde som kjæreste. Nettopp på grunn av utelatelsen fra dødsannonser og begravelsen, fører tapet av Rasmus også til tapet av relasjonen; som om relasjonen aldri har eksistert. Benjamin er, ut ifra Butler, nektet makten og muligheten til å gi tapet legitimitet.

Murphy beskriver utfordringene vedrørende homofil død og forklarer på bakgrunn av Nunokawa (1991), at det foreligger en dyp kulturell tradisjon som definerer døden som en vesentlig egenskap hos den homofile mannen under AIDS-epidemien (Murphy, 1993, 317). I tråd med det som kan betraktes som en overordnet heteronormativ diskurs, blir det forstått som at døden blant homofile menn under AIDS-epidemien var selvsagt og grunnleggende for dette kategoriske livet. Spørsmålet angår hvilke liv som er betydningsfulle, og der det generelle livet betraktes som sårbart og videre sørgbart⁸, erstattes disse egenskaper med deres motsetninger idet et liv ikke betraktes som betydningsfullt. Den homofile mannen, herunder Rasmus, tilskrives denne motsetningen, og ettersom dette har sitt opphav i seksualiteten dannes det grunnlag for å snakke om en kulturell tradisjon. På bakgrunn av analysen hittil vil

⁸ Jeg benytter meg primært av substantivet «sorgbarhet» i oversettelse av Butlers «grievability», men her er det hensiktsmessig å anvende «sørgbarhet» da det referer til verbet «å sørge».

denne kulturelle tradisjonen videre kunne legges til grunn i sammenheng med et kulturelt og/eller kollektivt traume. Den homofile døden, slik som det fremgår i sammenheng med Rasmus, er ikke nødvendigvis en unik hendelse som er særegen for han og hans pårørende. Den representerer i større grad en praksis og tradisjon som er gjenkjennelig i flere sammenhenger.

3.1.4 Den alternative familien

I köket till en tvåa på S:t Paulsgatan på Söder i Stockholm sitter sju män och sjunger för full hals som hur fjollorna gör var de går, var de sitter och var de står. Det är Paul från Södermanland, Bengt från Jämtland, Reine från Bohuslän, Benjamin från Stockholm, Rasmus från Värmland, Lars-Åke från en norrförort och Seppo hela vägen över Östersjön från Finland. Alla har de brutit upp från sina hemorter och färdats hit, stått trasiga inför staden, och allt de haft var stadens löfte om att göra dem hela. Så de har trotsat sin rädsla och sitt självförakt och låtet staden omfamna dem, bära dem, trösta dem. (2012, 270)

«Det er frigörelsens år 1982» (2012, 271), og de sju mennene som sitter samlet feirer julen sammen i leiligheten til Paul. Felles for disse sju er at de alle har brutt med sine røtter, og søkt seg til storbyen Stockholm. Disse sju mennene, for utenom Rasmus og Benjamin, er sentrale biskarakterer i trilogien. Sammen utgjør de den alternative familien som kan forstås som en kilde til kjærlighet, omsorg og samhold, og den representerer et alternativ til alle de opprinnelige biologiske familien som disse mennene kommer fra. I takt med AIDS-epidemiens utvikling og økende HIV-smitte gjennom 1980-tallet, blir denne familien en arena for å sørge og minnes dem som går bort underveis, slik som for eksempel Reine som er den av disse sju som først dør av AIDS: «De blir pløtslig allvarliga allesammans. Medvetan om Reine, han som inte är med dem. Det går som en rysning genom dem, och de ser sig omkring, men han är ingenstans. ”Absent friends!” ”För Reine!” De skålar ” Reine!” De dricker.» (2013a, 105). Vennene minnes Reine under den tredje julemiddagen hos Paul, og sammen markerer de hans død.

Etter Reines bortgang følger dødsfallet og selvmordet til Bengt:

”Jaha”, säger han högt, ”hon är kvart över fyra...” Det blir det sista han säger. Han kan känna sitt hjärta slå. Han tänker: det skall aldrig sluta slå. Sedan kastar han en sista blick ut mot den blåa molnfria himlen, innan han lutar sig framåt, alltmer framåt, tippas långsamt över, vinglar till och låter sig falla. (2013a, 281)

I begravelsen som følger selvmordet til Bengt er de fem gjenlevende mennene: Rasmus, Benjamin, Paul, Lars-Åke og Seppo samlet. Det som er fremtredende med begravelsen til Bengt er fornektelsen av hans seksualitet og identitet. Presten sier «”Vi tackar Bengts flickvän for den vackra sången...” Paul rätar skarpt på ryggen där han sitter, någonstans mitt i kyrkan

tillsammans med sina vänner, han spärrar upp ögonen. ”Va?” fråser han lågt. ”Vad sa prästhelvetet?”» (2013b, 51). På samme vis som Rasmus død og begravelse, representerer også Bengts begravelse fornektelse av hans seksualitet og identitet. Denne fornektelsen er generelt en gjentagende praksis for samtlige av disse sju mennene. Etterfulgt av Bengt dør Lars-Åke, og ved hans dødsfall er det nødvendigvis ikke seksualitet som blir underkommunisert, men snarer hans dødsårsak:

Den kvinnliga prästen har tagit på sig uppgiften att läsa upp telegram [...] ”vi har satt i 500 kronor i Lars-Åkes namn på cancerfonden. Kusiner och kusinbarn” Seppo sitter i ett hörn, stirrar tomt framför sig. ”Cancerfonden?” viskar Benjamin. [...] ”Jag vet” viskar Seppo tillbaka. ”jag orkade inte. Det gick inte att hävda sig mot släkten. Det gick bara inte”. (2013b, 214)

I sammenheng med Lars-Åkes begravelse kan man identifisere heteroseksualiseringen av hans liv gjennom gaven til kreftfondet. Seppo gir selv uttrykk for at han ikke orket å ta opp kampen med familien, og med dette forstår man hvordan det også her blir lagt skjul på den faktisk dødsårsaken. Lars-Åke dør av AIDS, i likhet med flere av mennene i vennegjengen. Dette er et påfallende mønster i fortellingen, og i lys av blant annet Butler har det vært mulig å identifisere mulige årsaker og argument for en slik tolkning.

Alle disse dødsfallene og begravelsene bidrar til å synliggjøre det jeg tidligere har omtalt som et kollektivt traume. Denne familien, bestående av sju homofile menn, illustrerer både hvordan det var nødvendig å finne et alternativ til den opprinnelige biologiske familien, og hvordan også denne alternative familien ble et offer for AIDS-epidemien. I sammenheng med Rasmus død og begravelse forklarte jeg hvordan Benjamin ble påført et dobbelt tap ved at han i tillegg til å miste Rasmus også tapte muligheten og makten til å legitimere sin egen sorg. Tapet av Rasmus, i tillegg til tapet av venner, bidrar i sum til å utslette sentrale sider ved Benjamins egen eksistens. I tillegg illustrerer tapet av den alternative familien hvordan epidemien også utsletter potensielle vitner. De biologiske familiene illustrerer også gjennom «heteroseksualisering» av den avdøde, hvordan det heller ikke finnes noen lyttere til et eventuelt vitnesbyrd. De familiære relasjonene bidrar på ulike måter til å utslette homofil eksistens og minnet av dem som døde, og synliggjør med dette et kollektivt traume.

4 Vitnesbyrdet

På bakgrunn av den forutgående analysen utkrystalliserer det seg store utfordringer vedrørende homofil sorgbarhet. Sorgbarheten som teoretisk begrep betegner, som nevnt, i hvilken grad et liv kan sørges, betinget av livets verdi. Gjennom å undersøke sorgen som kommer til uttrykk gjennom familiære relasjoner blir det tydelig hvordan det homofile livet, representert ved Rasmus, ikke kan forstås eller gjenkjennes, og dermed heller ikke sørges. I lys av Nunokawas ord om at det homofile livet er «doomed to extinction» (Nunokawa, 1991, 312), utkrystalliserer det seg et tydelig sammenfall mellom dette utsagnet og fremstillingen av homofil identitet og sorgbarhet slik det fremgår i trilogien. Tross sykdommen overlever Benjamin, og han leverer videre med sorgen over tapet av sin kjæreste og sine venner. Hans overlevelse danner utgangspunkt for den følgende analysen av både vitnesbyrdet, trilogiens sjanger og stilistiske trekk. I det følgende vil det være sentralt å inkludere andre aspekter ved trilogien. Dette gjelder blant annet trilogiens dokumentariske elementer, samspillet mellom fakta og fiksjon, og forholdet mellom forteller og forfatter. Denne analysen har i hovedsak to formål. For det første ønsker jeg å finne holdepunkter og «bevis» i teksten som kan styrke min hypotese om at trilogien kan leses som et vitnesbyrd. For det andre danner dette videre et utgangspunkt for å diskutere vitnesbyrdet som sjanger, samt undersøke hvordan skjønnlitterære verk også kan betraktes som vitnesbyrd.

4.1 Benjamins taushet

Rasmus dødsfall inntreffer i begynnelsen av trilogiens tredje bok, *3. Döden*, og videre følger fortellingen om Benjamin og hans liv som overlevende. Mot den siste halvdelen av denne boken er Benjamin «En ensam, inte särskilt attraktiv medelålders man» (2013b, 257). Det er i hvert fall slik han beskriver seg selv der han står og ser seg selv i vindusruten på Stockholm sentralstasjon. Benjamin møter aldri noen andre, og tross at han selv ble HIV-smittet overlever han lenge nok til å motta de første effektive medisinene:

I 1996 började man kombinera tre olika läkemedel vilket fick en nästan mirakulös effekt. Många som legat för döden återhämtade sig, och åter andra kunde lära sig att leva med viruset utan att sjukdomen bröt ut. Och med åren har ju medicinerna blivit ännu mer precisa. Så Benjamin lever vidare. Med stor möda hade han accepterat att han skulle dö. Det kostade honom samma möda att acceptera att han skulle leva. (2013b, 287)

For å bruke Heiner Schulzes ord kan man si at Benjamin er en «AIDS-veteran» (Schulze, 2015, 9). Han overlever, og han representerer dem som lever lenge nok til å motta de første effektive behandlingene som bidrar til å holde viruset under kontroll. Dette begrepet betegner

i likhet med krigsveteraner, en gruppe mennesker som har overlevd en bestemt hendelse. I sammenlikning med amerikanske krigsveteraner fra Vietnamkrigen, understreker Schulze en sentral forskjell:

There is a feeling of not being taken care of, though, of being silenced and unsupported. This marks a difference to soldiers in “real” wars, which receive partially support and recognition from government and public in the US. However, for neither AIDS soldiers” nor “real soldiers” re-integration into society is easy. Especially for the AIDS ones, considering the lack of any kind of support. (Schulze, 2015, 9)

I motsetning til krigsveteraner fører den manglende gjenkjennelsen av den homofile mannen, samt AIDS-epidemien som traumatisk erfaring, til at det ikke foreligger noen støtte eller oppfølging av de overlevende i etterkant. Som følge av at Benjamin har mistet Rasmus og flertallet av medlemmene i den alternative familien til AIDS, samt kontakten med sin egen familie, finnes det ikke lengre noen nærstående til å lytte til eller gjenkjenne hans tap. For øvrig finnes det heller ikke et samfunn eller en stat som anerkjenner eller handler for å legitimere sorgen. Walt Odets understreker i epilogen til *In the shadows of the Epidemic*, viktigheten av gjenkjennelse og anerkjennelse i nære relasjoner, da disse bidrar til å gjøre hendelsen ekte (Odets, 1995, 267). Man kunne hevde at det ikke finnes mulighet og rom for Benjamin til å bære et vitnesbyrd. Hans overlevelse kan snarere betraktes som en ytterligere påkjenning, og slik som sitatet ovenfor viser, kostet det like mye å anerkjenne sin egen overlevelse som først å anerkjenne at han skulle dø. Sorgen og traumet som Benjamin bærer videre på skildres som et tidevann:

Den sorg man märks med blir till en del av ens person. Och eftersom sorgen är ett tidvatten finns det stunder då sorgen kommer upp till ytan och sköljer över med förvånansvärd styrka, trots att man tycker att så mycket tid förflutit, att åren har kommit och gått. Men eftersom sorgen är ett tidvatten är det också så att sträcka på benen och ta sig en promenad. För livet fortsätter även om det är något helt annat än förut. Sedan kan man sörja och sakna, men också glädjas åt och minnas. I stunder slippa tänka på det, i stunder väller det åter över en. Åren skall gå, bli till decennier, och Benjamin skall bli äldre och till slut orka tänka att kanske handlar det om att förlika sig med och vara tacksam för den nåd det är att någonsin ha fått dela sin stund med någon annan, den stund de nu hade på jorden. Att i sitt liv ha fått älska någon som älskat honom. Så avtog regnet i intensitet och Benjamin satte sig upp på cykeln igen. (2013b, 254)

Denne billedlige skildringen av sorgen som et tidevann illustrerer hvordan Benjamins erfaringer og opplevelser på ulike tidspunkt kommer til overflaten. Dette tidevannet som i blant skyller over han, kan også forstås som et uttrykk for hvordan de traumatiske hendelsene oppleves som flashback (Langås, 2016, 31) Ettersom dette skildres gjennom synsvinkelen til fortelleren er det uklart hvilke tanker Benjamin opplever. Allikevel får man en fornemmelse av at dette tidevannet setter Benjamin ute av stand til å handle. Han stopper opp og ikke før

tidevannet trekker seg unna kan ha tre opp på sykkelen igjen. Den traumatiserte kan, som tidligere nevnt, befinne seg i en posisjon mellom realiteten og repetisjon av det traumatiske, og det er i den sammenhengen vitnesbyrdet har mulighet til å bryte denne temporaliteten. Laub betrakter den traumatiserte som «fanget» mellom den traumatiske realiteten og repetisjonstvangen. Dette kaller Laub for «the fatedness of its reenactments» (Laub, 1992, 69). Det aktuelle traumatet forsvinner aldri. Det vil bare kunne endre seg, men det forblir alltid en del av den traumatisertes liv. Til tross for at den traumatiske hendelsen kan knyttes til et direkte tidspunkt og sted, hevder Laub at den traumatiserte ikke lever med minner fra fortiden, men snarere med en hendelse som ikke fullføres.

I sammenheng med Benjamin er det også fremtredende at hans overlevelse oppleves som en følelse av skyld og skam. Det har kostet han like mye å anerkjenne sin død før medisinenes ankomst i 1996, som å anerkjenne det faktum at han skal overleve. Som overlevende og etterlatt, må Benjamin etablere en ny og meningsfull eksistens. Denne prosessen beskrives av Odets som «the process of recreating the meaning of one's life in ways that account for the loss» (Odets, 1995, 82). Men et sentralt aspekt ved Benjamins overlevelse er at han ikke bare har overlevd sin kjæreste, men også flertallet av sine venner. Utfordringen ved tap av flere nære relasjoner forklarer Odets ved å peke på begrensinger vedrørende anerkjennelsen: «Multiple losses [...] do not receive the social recognition that single losses do» (Odets, 1995, 90). Samtidig kan man i lys av trilogien si at Benjamin ikke oppnår noen anerkjennelse i det hele tatt. Som følge av den manglende anerkjennelsen er det, som nevnt, som om hans egen eksistens også forsvinner. Livet eksisterer således i relasjon til andre, og det kan tolkes som at manglende sosial anerkjennelse tapes også ens egen eksistens.

Fortelleren synliggjør spørsmålet om eksistens betinget av anerkjennelse gjennom den hvite albinoelgen. Mot slutten av den siste boken, etter at Rasmus og flertallet av vennene er døde av AIDS, nevnes den hvite elgen på nytt: «Ingen vit älg skulle någon gång mer vandra i julenatten genom samhället i Koppom» (2013b, 283). Dette etterlater en stillhet, og det kan tolkes som et uttrykk for at alt er over og borte. En kollektiv identitet og eksistens er bekjempet, og det finnes ingen igjen til å minnes eller huske det som har hendt: «Så var alltså allt borta» (2013b, 289). Men i retrospekt til Benjamins barndom oppdager han seg selv, sitt liv og sin eksistens:

Men sedan skedde något ytters märkligt där på verandan vid havet. Han stod och stirrade på sig själv, den medelålders mannen var den här pojken. Pojken var den här mannen. Jag finns. Så plötsligt tryckte han bägge sina handflator mot rutan. Det blev ett tydligt avtryck av hans händer. Jag finns, tänkte han. Jag har funnits. Jag lämnar spår. Avtryck av mina händer. (2013b, 291)

Dette skaper en følelse av håp og forventning om at det ikke er over. Det er mer i vente, og Benjamin blir bevisst dette. Men Benjamin bryter aldri tausheten, og i sluttsekvensen er det påfallende hvordan han som overlevende og vitne til AIDS-epidemien lever i taushet om det som har hendt ham. I sammenheng med en Pride-parade i Stockholm er Benjamin til stede. Denne sekvensen er ikke tidfestet, men som følge av miljøskildringene av stemning og feiring forstår man hvordan denne sekvensen skildres tett opp mot vår egen tid:

En halv miljon människor deltar eller kantar gatorna när Prideparaden drar genom Stockholm med sitt budskap om frihet och tolerans. Det är den största enskilda händelsen i huvudstaden, på hela året. [...] Där är många extravagante kostymerade människor. [...] överallt dansande människor. Men mitt bland alla färglada, utklädda, utstyrda, glada och uppspelta människor, mitt bland alla de dansande och sjungande och skrattande, går också en medelålders man, oklanderligt klädd i mörk kostym. Han går tyst, ropar inga slagord, sjunger inga sånger, dansar inte till musiken. Men han går där. I tjänsten. Som ett vittne. Om en tid, om en stad, och några människor som levda sina liv där. Därom går han genom stadens gator för att vittna. På det att ingen skall vara glömd. I trettio år har han varit trogen sin älskade. I tjugofem år har han levt med det viruset som tog hans älskades liv. (2013b, 292)

Med disse ordene slutter den tredje boken i trilogien. Benjamin er en del av Pride-paraden, men han vandrer i taushet blant resten av deltakerne. Han vandrer som et vitne om alt det som har hendt, og om alle de livene som tidligere har gått tapt. På samme tid er han vitne til en ny generasjon og et samfunn som preges av toleranse og forståelse. Skildringen peker også tilbake på Benjamins tidligere liv som Jehovas Vitne, og på ulike vis har hele hans liv handlet om å vitne. Samtidig indikerer denne skildringen hvordan han har vandret i taushet om alle hendelser og erfaringer som ligger forut for denne feiringen av kjærligheten, slik som Pride dreier seg om. Pride-paraden kan i seg selv betraktes som en performativ handling hvor mennesker med ulike seksuelle orienteringer påberoper seg retten til å elske, og som et resultat av en lengre aktivistisk bevegelse, har Pride ledet frem til anerkjennelse og stolthet. Tidligere forklarte jeg hvordan sorgen kom som et tidevann, og at Benjamin på ulike tidspunkt opplever at sorgen og minnene skyller inn over han. Samtidig skildrer fortelleren hvordan det for Benjamin også handler om å være takknemlig for den tiden han har fått på jorden, og for muligheten til å få elske noen som elsket ham. Det handler om å «förlika sig med» (2013b, 254) det livet man har fått. Forsoningen blir således et uttrykk for overlevelse, og for han blir vitnesbyrdet aldri realisert. Hans taushet under Pride-paraden kan sees som uttrykk for stillhet til minne om alle de livene som har gått tapt, samtidig som assosiasjonen av feiringen illustrerer hvordan det homofile livet er blitt levende og anerkjent som verdifullt liv i Sverige.

For utenom at avslutningen vitner om en historisk utvikling og progressiv fremgang, utkrystalliserer det seg et svært paradoksalt forhold. Det handler om at fortellingen kan betraktes som et vitnesbyrd om homofil identitet under AIDS-epidemien på 1980-tallet. Videre ender trilogien med forsoning og stillhet over alle dem som har gått bort, og det fremgår svært tydelig at Benjamin, som et overlevende vitne, ikke bryter stillheten som følge av at han ikke har mulighet til å bære frem vitnesbyrdet. Med henblikk på min innledende hypotese om at *Torka aldrig tårar utan handskar* kan leses som et vitnesbyrd, blir dette paradoksale forholdet tydelig, og det er nødvendig å stille et følgende paradoksalt spørsmål: Er trilogien et vitnesbyrd om å ikke kunne vitne? På bakgrunn av fortellingens tekstinterne forhold vil man kunne si at dette stemmer. På bakgrunn av det doble tapet kan man si at Benjamin lider under begrensinger som verken gjør det mulig for han å legitimere en sorg eller et eventuelt vitnesbyrd. Dette paradokset kan på sin side også forstås som et viktig poeng, da det trolig forholder seg slik at disse begrensingene utgjør en sentral del av trilogiens historie og budskap. Samtidig er det tydelig i de teksteksterne forholdene, ved blant annet resepsjonen og Gardells egne utsagn, at trilogien kan forstås som en realisering av vitnesbyrdet. Dette kommer jeg tilbake til senere.

4.2 En hendelse uten lyttere

Vitnesbyrdet som litteratur og språklig fenomen har mange aspekter, og det er i seg selv en svært kompleks språkhandling. På bakgrunn av både Ridderstrøm, Felman og Langås har jeg innledningsvis introdusert noen aspekter ved vitnesbyrdet som språkhandling og litterær sjanger. Et svært viktig aspekt ved vitnesbyrdet er at det forutsetter at det finnes noen til å lytte, og som på den måten kan bli en medeier og medprodusent til den aktuelle hendelsen (Langås, 2016, 28). I sammenheng med denne trilogien er det påfallende hvordan den nettopp illustrerer fraværet av potensielle lyttere. Paradokset som kommer til uttrykk mot trilogiens avslutningen er trolig en essensiell del av det helhetlige vitnesbyrdet, da et sentralt aspekt ved AIDS-epidemien er å fortelle historien om å ikke kunne bære et vitnesbyrd på vegne av seg selv eller sine nærmeste.

Benjamins tilstand kan, som nevnt, forstås som en fanget tilværelse mellom realiteten og repetisjonstvangen. Hans taushet kan både representere et litterært grep i å synliggjøre AIDS-epidemiens kompleksitet som en traumatisk hendelse, samtidig som det kan representere en forsvarsmekanisme. Langås forklarer at det å ytre seg kan være en sårbar situasjon som ikke nødvendigvis leder til noe positivt, særlig om den som eventuelt lytter har

en oppfatning om at vitnesbyrdet bare trenger å realiseres for at traumet skal kunne løses (Langås, 2016, 28). På samme vis vil trolig vitnesbyrdet virke mot sin hensikt dersom lytteren ikke er i stand til å anerkjenne den traumatiske erfaringen. Taushet kan være en forsvarsmekanisme for å skåne seg selv i frykt for å bli lyttet til (Laub, 2016, 58). Årsakene til Benjamins taushet kan med andre ord tolkes på ulike måter. Sett på en annen måte kan man si at hans taushet i større grad illustrerer et overordnet problem som kan anvendes til å si noe om AIDS-epidemien generelt, fremfor enkeltindividet spesielt.

Tausheten omkring AIDS-epidemien kan forstås på ulike måter, og det er vanskelig å skulle begrense den til det ene eller det andre. Som en traumatisk og katastrofal hendelse har AIDS vist seg å ha noen særtegn som skiller denne hendelsen fra andre lignende hendelser. Thomas Keenan belyser dette da han i sammenheng med en debatt som ble avholdt i New York city 25. September 1991 uttaler følgende:

On the one hand, there's a cataclysmic event, which produces symptoms and calls for testimony. And then it happens again, when the value of the witness in the testimony is denied, and there's no one to hear the account, no one to attend or respond – not simply to the event, but to its witness as well. (Caruth & Keenan, 1995, 258)

Med dette utsagnet synliggjør han noe av det særegne ved AIDS-epidemien som en historisk katastrofal hendelse. Ifølge Keenan inntreffer det to katastrofer, hvorav den første er AIDS-epidemien i seg selv, og dette er en katastrofal hendelse som gir symptomer og krever et vitnesbyrd. Den andre katastrofen er at verdien av vitnesbyrdet blir benektet, og at det ikke finnes noe som kan (eller vil) lytte til vitnesbyrdet. I lys av Butler vil dette fraværet av potensielle vitner kunne forklares som en konsekvens av at den homofile ikke kan forstås og dermed heller ikke gjenkjennes som liv. Som nevnt forklarer Crimp at et annet sentralt aspekt ved AIDS-epidemien er at det rammer en svært begrenset gruppe, og at majoriteten og samfunnet for øvrig ikke blir særlig berørt av hendelsen (Caruth & Keenan, 1995, 258). Sett på denne måten er AIDS en katastrofal hendelse som er isolert og begrenset til en spesifikk gruppe mennesker. Som følge av en heteronormativ orden og seksualitetsdiskurs fremstår det som at AIDS-epidemien er en katastrofal hendelse som det ikke er mulig eller vilje til å snakke om. Dette danner grunnlaget for å snakke om en hendelse uten vitner, og det er slik historien om Benjamin fremstår overfor leseren. Dobbeltheten som Keenan forklarer er sentral ettersom Benjamin lider under denne dobbeltheten ved at han forblir taus og ute av stand til ytre seg. Samtidig, om man løfter blikket ut av historien, er det påfallende hvordan trilogien i sin helhet er et vitnesbyrd likevel. Ved å studere AIDS-epidemien isolert og begrenset til 1980- og 1990-tallet er det tydelig hvordan et vitnesbyrdet ikke kan realiseres, og

dette synliggjøres gjennom historiens hovedkarakterer. Gardell realiserer et vitnesbyrd gjennom fortelleren, på vegne av sine venner og på bakgrunn av sine egne erfaringer som vitne. For å komme nærmere en forståelse av hvordan dette vitnesbyrdet realiseres er det nødvendig å belyse historiens dokumentariske del, da det i særlig grad er denne som bidrar til å forsterke og legitimere vitnesbyrdet.

4.3 Dokumentasjon som kunst

På bakgrunn av Gardells prosjekt om å minnes og sørge dem som døde av AIDS, samt hans ansvarliggjøring av seg selv som overlevende: «Jag har fått leva kvar och känner en sorts plikt att berätta [...]» (Ljung, 2012), underbygger argumentet om at de teksteksterne forholdene tilsier at trilogien kan forstås som et vitnesbyrd. Som nevnt blant den tidligere forskningen har Treter omtalt *Torka aldrig tårar utan handskar* som en «utforskende dramadokumentar och fiction» (Treter, 2020, 59). I hennes undersøkelse av trilogien som kulturelt minne omtaler hun også romanene som en «delvis självbiografisk skönlitterar beskrivning (Treter, 2020, 59). Treter, i tillegg til flere anmeldere, tar i bruk flere betegnelser når de beskriver trilogiens stilistiske trekk. Det er vanskelig å sette tydelige grenser, særlig for trilogiens sjanger. For utenom at trilogien i sin helhet representerer en fragmentert og kompleks form, er det særlig vekslingen mellom fakta og fiksjon som skaper et langt bredere narrativ. Historien om Rasmus og Benjamin, samt deres familier og venner, danner grunnlaget for den fiktive historien. Denne er naturlig nok begrenset til en spesifikk tid, spesifikke steder og personer, og dersom den var løsrevet fra den dokumentariske historien ville hendelsene mistet mye av sin betydning. Gjennom den dokumentariske historien som følger parallelt med den fiktive, gir fortelleren innblikk i historiske forhold som er helt avgjørende for å oppnå en forståelse av hendelsene og utviklingen som følger Rasmus og Benjamin. Den skjønnlitterære fortellingen veves sammen med informasjon og fakta om sykdommen, likestillingskamp, mediens overvåkning og samfunnets stigmatisering av homofile (Treter, 2020, 59), og gir med dette et sammensatt inntrykk.

Fortellingen om Rasmus og Benjamin, og den dokumentariske historien følger en kronologisk utvikling. Det som er sentralt for den dokumentariske delen er at den representerer samtidens debatter omkring homofili og AIDS, og gjennom både avisoverskrifter, intervjuer og dokumentert forskning, styrkes troverdigheten til trilogien. Dette skjer blant annet i forbindelse med en sekvens hvor fortelleren henviser til «Göteborgs-Posten den 26 november 1985» med overskriften «Blir vi smittade lämnar vi bort barnen». I

samme avsnitt trekker også forteller frem en annen dagsavis: «[...] tidningen Expressen konstanterade 21 maj 1985: ”snart hotas du också”». Med dette løfter fortelleren frem debatten om smittekildene, og forklarer videre «Hösten 1985 har man egentligen rät bra överblick över hur viruset sprids [...]» (2013a, 90). Fortelleren belyser den manglende kunnskapen blant befolkningen, og benytter seg av disse ytringene til å beskrive hvordan homofile menn ble hetset og framstilt som smittespredere. Han underbygger og forklarer også disse ytringene med hjelp fra historikeren Karin Johannissons forskning: «Historikern Karin Johannisson redogör i sin bok Medicinens öga för olika föreställningar om sjukdom som envist hakat sig fast genom historien, trots ökad kunskap om epidemiernas biologiska ursprung» (2013a, 90). Fortelleren henviser også til «den svenske prästen Bengt Birgersson från Göteborg» og forteller følgende om hans intervju med Aftonbladet:

«Aftonbladet som Rasmus läste högt ur på Bengts slutuppspel: ”Aids kan ha en god sida – om det drabbar homosexuella och får dem att vända om. Har man drabbats av aids och kommer till insikt om att det var fel att leva homosexuellt – då har sjukdomen tjänat et syfte”» (2013a, 91).

Informasjonen som blir gitt gjennom de overnevnte sitatene er kompakt, og gjennom flere henvisninger til både aviser, intervju og forskning, forklarer fortelleren hvordan det foreligger en allmenn forestilling om de homofile, samt frykten for sykdommen.

Fortelleren er den samme hele veien, men gjennom replikker inkluderer han også Rasmus synsvinkel i det han beskriver presten Bengt Birgerssons uttalelser gjennom Rasmus. Ved de fleste anledninger er skillet mellom den fortellingen om Rasmus og Benjamin, og om den historiske utviklingen, tydelig markert med avsnitt. Men i dette tilfellet vever fortelleren historiene sammen. Som følge av at hele trilogien, med unntak av korte replikker, fortelles gjennom en tredjeperson forteller, får det dokumentariske aspektet også en naturlig posisjon i forhold til det fiktive med tanke på leserens forståelse og opplevelse av historien. Vekslingen mellom de ulike narrative kunne på den ene siden gjort historien avbrutt og ufullstendig, men som følge av den ensidige synsvinkelen til fortellere, glir fortellingene over i hverandre. Vekslingen mellom fortellingene fungerer fremfor alt som et supplement, og det ledere historien videre. På denne måten opparbeider også fortelleren seg troverdighet. For utenom den overnevnte sekvensen som belyser samspillet mellom det dokumentariske og fiktive, følger også den dokumentariske fortellingen en kronologisk struktur:

Det allra förste tecknet, det allra förste omnämmandet, även om inte ens författaren själv vet det, kommer i en text med rubriken ”Hårda tider i U.S of A”, publicerad i Revolts januarinummer 1982 (2012, 197)

Den 22 januari 1983 avvisar Svenska landstingsförbundet en propå om att ends diskutera den sjukdom som kallas "homosexsjukan" eller "bögpesten" – eftersom man anser att sjukdomen är ett amerikanskt fenomen som aldrig kommer att drabba Sverige. Den 9 augusti avlider den förste svenske mannen i aids på Roslagstulls infektionssjukhus (2012, 290).

Samma år den 17 augusti, alldeles efter att den första svensken avlidit i sjukdomen skriker tidningen på en löpsedel ut: "ALLA BÖGAR UNDERSÖKS I JAKTEN PÅ AIDS" (2013a, 96).

Expressen [...] "Var femte aktiv homosexuell man är smittad" [...] Ändå hade Expressen bara en vecka senare en förstasida med jätterubriken "MYGGOR KAN SPRIDA AIDS"» (2013a, 251) «DN:s löpsedel ropar t: "SVENSK LÄKARE: TATUERA HIV-POSITIVA I ARMHÅLAN" (2013a, 277)

I mars 1984 varnas i Dagens Nyheter [...] "Aids blir vår tids böldpest. Enda räddningen är ett vaccin som inte finns" Men bara ytterligare några veckor senare, den 24 april 1984 har expressen en artikel med rubriken: "AIDS – GÅTAN LÖST – VACCIN OM TVÅ ÅR" (2013b, 149).

I de overnevnte sitatene har jeg samlet og komprimert sitater fra alle tre bøkene. Disse er fremsatt i kronologisk rekkefølge fra første til tredje bok, slik som de også fremgår i historien. Fortelleren presenterer en kronologisk utvikling, og i *1. Kärleken* bygger spenningen seg gradvis opp ved at sykdommen nærmer seg Sverige, til tross for at «Landstingsförbundet» slår fast at AIDS er et amerikansk fenomen som ikke kommer til å ramme Sverige. Samme året, 9. August, dør den første svenske mannen av AIDS på Roslagstull sykehus. Videre i *2. Sjukdomen* øker intensiteten og gjennom henvisningene til avisoppslag og overskrifter, fremstiller fortelleren en svært dramatisk og anspent situasjon. Henvisninger til og skildringer av avisoppslag er særlig fremtredende i *2. Sjukdomen*, og med henblikk på spenningskurven kan man identifisere et klimaks mot slutten av den andre boken. Dette klimaket kommer til uttrykk i overskriftene «SVENSK LÄKARE: TATUERA HIV-POSITIVA I ARMHÅLAN». Denne overskriften underbygger først og fremst forestillingen om den homofile mannen som en avvikende og unaturlig figur. Forslaget om å tatovere HIV-smittede i armhulen føles også som et gufs fra fortiden, og det vitner om en logikk og mentalitet som er dypt forankret i en rase- og biopolitisk tilnærming hvor man søker å avhumanisere og kontrollere en bestemt gruppe mennesker. Videre i siste boken, *3. Döden*, avtar intensiteten, og den dokumentariske historien begynner gradvis å inkludere mer progressive nyheter som dokumenterer mobiliseringen av forskning og arbeidet med å finne en løsning og behandling av sykdommen. I tillegg vitner den siste boken om en gryende «rekonfigurasjon av den homofile figuren», for å bruke Petersens ord (Petersen, 2012). Denne omdannelse fra å være betraktet og ikke forbundet med liv, til å bli institusjonalisert og anerkjent som liv kommer til uttrykk i henvisninger til de juridiske anordningene: «Så kom sambolagstiftningen 1987, och därefter

partnerskapsregistreringen, og nu helt nylig nyligen erkändes äntligen samkönade äktenskap – underbart att tänka sig: om Rasmus hade fått leva hade han och Benjamin kunnat vara gifta nu!» (2013b, 286)

Med henblikk på litteraturens estetikk står disse dokumentariske og eksplisitte skildringene i kontrast til det implisitte og tidvis poetiske språket som kommer til uttrykk i forbindelse med skildringer av Rasmus og Benjamins kjærlighet, liv og død. Som nevnt i forrige kapittel anvendes ikke diagnosen i forbindelse med at Rasmus forteller foreldrene om testresultat sitt, og diagnosen kommer heller ikke til uttrykk i sammenheng med hans død. Sett i sammenheng med Jones og en tidligere litterær tradisjon for skildringer av homofili og AIDS, kan dette forstås som en strategi for å unngå ytterligere marginalisering. Jones forklarer at mannlige homofile forfattere som skildrer AIDS og homofilt liv på 80- og 90-tallet skaper et nytt bilde av den homofile identiteten: «They draw new lines around gay identity that is threatened by a society that would like to use AIDS as an excuse to erase the existence of gays» (Jones, 1993, 237). I forlengelse av dette mener han at homofile forfattere fant veier rundt sykdommen som gjorde det mulig å skildre sykdommens tematikk og det homofile livet, uten at dette ble marginalisert til diagnosen i seg selv. Fortelleren på sin side forener både en eksplisitt og implisitt fremstillingen av diagnosen, da han gjennom de dokumentariske bidragene nevner sykdommens navn og videre svært eksplisitte karakteristikk ved den. Som følge av dette vil man kunne si at han plasserer seg utenfor en forutgående tradisjon, men dette må samtidig sees i sammenheng med den historiske utviklingen i samfunnet. Det foreligger en styrke i samspillet mellom eksplisitte og implisitte skildringer, og videre en styrke i å forene fiksjon og dokumentasjon.

I sammenheng med Gardells trilogi vil man kunne hevde at diagnosens fravær er et viktig litterært grep i å fremstille homofil sorg- og sårbarhet, da det gjør det mulig for leseren å få innblikk og forståelse av sykdommens rent fysiske og psykiske konsekvenser, samt de rådende diskursene og forståelsen av det homofile livet som ufullstendig. Med andre ord finnes det en tydelig styrke i det estetiske språket, i tillegg til at det gjør det mulig å gjenskape følelsen og opplevelsen av traumer (Koivunen, 2018, 224).

Samtidig har det estetiske begrensede muligheter til å skape troverdighet og tillit til vitnesbyrdet. Allikevel fremstår skildringene som troverdige, og dette kommer i stor grad av de dokumentariske referansene. Ettersom disse opptrer parallelt med den fiktive fortellingen bidrar de til å perspektivere og aktualisere fortellingen, og som leser forstår en de fiktive hendelsene ut ifra den historiske konteksten som kommer frem i det dokumentariske. Henvisningene til avviser og forskning bidrar i sin helhet til å stryke temaets historiske

resonans. Som følge av at de dokumentariske bidragene også fremstilles gjennom en kronologisk utvikling oppleves også fortelleren som en etterforsker, da han på denne måten også tar leseren med på etterforskning av «bevis». Dette kan på sin side også gi leseren innblikk og forståelse av den virkeligheten som utspilte seg blant homofile menn på 1980- og 1990-tallet i Stockholm.

4.4 Et vitne fra virkeligheten?

Forholdet mellom fakta og fiksjon står sentralt i trilogien, og vekslingen mellom disse har en utfyllende funksjon for historien. De dokumentariske bidragene har en tydelig forankring i virkeligheten, og de bidrar til å styrke både historiens og fortellerens troverdighet og autentisitet. Som følge av dette inviterer fortelleren leseren til å lese trilogien som et vitnesbyrd. Samtidig representerer trilogien en historie om hvordan et vitnesbyrd ikke lar seg realisere som følge av fraværet av vitner, stigmatisering og manglende anerkjennelse. Et spørsmål som blir tydelig på bakgrunn av dette, er hvem som kan betraktes som bæreren av vitnesbyrdet, og på hvilke måter et skjønnlitterært verk kan leses som et vitnesbyrd. I forbindelse med Trenters undersøkelse av trilogien forklarer hun at å vitne «kråver subjektiv erfaring som, för att bli trovärdig, relateres till objektivt fastställd kunskap» (Trenter, 2020, 59). På bakgrunn av informasjonen som blir gitt på trilogiens bokomslag: «Det som berättas i den här historien har hänt. Jag var en av dem som överlevde. Det här är min och mina vänners historia» (2012; 2013a; 2013b), kan man identifisere den subjektive erfaringen. Gardell plasserer seg selv i historien, og i kombinasjon med den dokumentariske historien forener han subjektiv erfaring med objektiv kunnskap.

Kravet om en subjektiv erfaring er sammenfallende med Felmans krav om at bæreren av vitnesbyrdet er forpliktet overfor troverdighet og sannhet (Felman, 1992, 5). I tillegg til bokomslaget er det flere sider ved parateksten som indikerer Gardells nærvær til historien, blant annet hans intervju med Aftonbladet 8 oktober 2012: «Den store skillnaden är att jag faktisk var med, jag var med och överlevde medan mina vänner inte gjorde det.» (Ivarsson, 2012). Han skriver en historie om en tid og et sted som han selv var en del av, men ettersom trilogiens tittelblad legger til grunn sjangeren «roman», er det trolig nødvendig å bære vitnesbyrdet gjennom en tredjepersons-forteller. Som følge av den utenforliggende informasjonen om Gardell, hans intervjuer og resepsjonen kan man tenke seg at denne fortelleren muliggjør hans tilstedeværelse. Hans tilstedeværelse er aktuell å trekke frem ettersom Gardell ikke realiserer vitnesbyrdet gjennom hovedkarakteren, Benjamin. Fremfor å

realisere, blir det heller synliggjort og skildret hvordan Benjamin forholder seg taus om sine erfaringer. Dette kan, som nevnt, sees i sammenheng med de tematiske forholdene da nettopp denne tausheten understreker den fangede tilstanden Benjamin befinner seg i. I stedet for blir vitnesbyrdet realisert gjennom fortelleren, og i tråd med Gardells prosjekt kan dette forstås som en realisering av et mer personlig vitnesbyrd. Som følge av denne oppgavens omfang, samt metodiske avgrensninger er det ikke hensiktsmessig å diskutere sporene av Gardell tekstinternt. Det som snarere er aktuelt er å se på forholdet mellom han og fortelleren, samt holdepunkter for trilogiens autenticitet. I det følgende vil jeg derfor legge vekt på lesekontrakter sett i sammenheng med Gardells aktivistiske prosjekt.

4.5 Dobbelkontrakt og aktivisme

Innledningsvis til trilogiens første bok, *1. Kärleken* skriver Gardell:

Det här är en berättelse om en tid och plats. Det som berättas i den här historien har hänt. Det hände här, i den här staden, i de här kvarteren, bland de människor som har sina liv här. I den här stadens parker, dess uteserveringar, barer, bastuklubbar, porrbiografer, sjukhus, kyrkor och begravningsplatser. Det var på gatorna och i husen i den här staden, bland de här människorna det hände. Det som berättas i den här historien hände samtidigt på många andra platser under samma tid, men det får andra berätta om. Det som berättas i den här historien händer också i dag, det händer hela tiden, men inte heller det tillhör just den här berättelsen, även om den sträcker sig in i nuet. Att berätta är en sorts plikt. Ett sätt att hedra och att sörja och att minnas. Föra minnets kamp mot glömskan. (2012, 8)

Med dette insisterer fortelleren på troverdighet og tillit hos leseren. Det er også verdt å legge merke til fortellerens valg av substantiv og verb i denne sammenhengen: «Historien», «plikt», «minnas», «sörja» og «glömskan» peker alle tilbake på Gardells prosjekt om å minnes og sørge dem som døde. Dette innledende sitatet representerer også en pause fra historien, og det fremstår som at fortelleren stopper opp for å minne leseren om historiens autenticitet.

Påstanden om historiens forankring i virkeligheten blir gjentatt flere ganger, blant annet i trilogiens tredje bok *3. Döden*:

Det som berättas i den här historien har hänt. Och det hände här. I den här staden. Vid en tidpunkt i historien när homosexuella relationer i USA og Västeuropa var i färd med att vinna både juridisk och socialt erkännande började unga och medelålders homosexuella män att dö. (2013b, 61)

For utenom å skape en forventning om sannhet, hevder også fortelleren en form for universalitet ved å legge til grunn historiens aktualitet og globale omfang. Til forskjell fra sitatet i *1. Kärleken* hvor fortelleren understreker historiens grenser: «Det som berättas i den

här historien hände samtidig på många andra platser under samma tid, men det får andra berätta om» (2012, 8), er denne grensen mer flytende i sitatet fra den tredje boken. Ved å henvise til homobevegelsen i USA og Vest-Europa blir det uklart i hvilken grad fortelleren generaliserer fortellingen.

En konsekvens av disse ytringene er at de påvirker leseren og hans forventninger til den litterære teksten. Spørsmålet er i hvilken grad historien som fortelles er sann eller ei, og dette blir problematisk da det finnes grunnlag for både det ene og det andre. Bech-Karlsen stiller spørsmålet om sjanger knyttet til dokumentarlitteraturen, og belyser i denne sammenhengen også dokumentarromanen. Han understreker at mange bøker ikke like enkelt lar seg avgrense til det ene eller det andre, og spørsmålet om et verk representerer fakta eller fiksjon vil ikke alltid være opplagt (Bech-Karlsen, 2014, 43).

Dokumentarromanen er på sin side et vidt sjangerbegrep som kan favne bredt. Fellesnevneren for litteraturen innenfor denne kategorien er at den i større eller mindre grad implementerer dokumentariske bidrag fra virkeligheten og forener dette med fortellinger i romanform (Bech-Karlsen, 2014, 20-21). Når det gjelder Gardells trilogi er det mulig å identifisere en rekke dokumentariske bidrag, og i kombinasjon med at både forfatteren og fortelleren hevder at historien er sann, er det relevant å stille spørsmål ved både sjanger og historiens troverdighet og autentisitet. Alle disse forholdene leder til et spørsmål om hvilke eller hvilken lesekontrakt som blir etablert mellom forfatter og leser. Behrendt hevder at det forut for enhver bok ikke bare foreligger én kontrakt mellom forfatteren og forlaget, men også én mellom forfatteren og leseren. Ifølge han har kontrakten tradisjonelt sett vært utformet på én av to måter: «Den ene lydende på, at alt, hvad der står på de følgende sider, er sandt, det handler om noget, der er foregået i virkeligheden, og kan om nødvendigt bekræftes empirisk [...]» (Behrendt, 2006, 19). På motsatt vis sier den andre utformingen at «alt i denne bog er digt, intet af det er foregået i virkeligheden, det kan ikke bevidnes af nogen andre i verden, og det er under alle omstændigheder irrelevant at sammenligne» (Behrendt, 2006, 19).

Dobbelkontrakten, som et litterært fenomen, oppstår i det øyeblikket forfatteren etablerer usikkerhet omkring disse to kontraktene, og da kan dette medføre at leseren står overfor en dobbelkontrakt (Behrendt, 2006, 20-22). Bech-Karlsen forklarer at det er særdeles viktig for dokumentarlitteraturen at forfatteren forholder seg til virkelighetskontrakten, da brudd på dette kan lede til at sjangeren mister sin status (Bech-Karlsen, 2014, 52) Når det gjelder dokumentarromanen er det henholdsvis den som har bidratt til å viske ut de skarpe skillene mellom kontraktene, og litteraturkritikeren Ane Farsethås begrunner denne utviklingen med det hun kaller en «virkelighetslengsel i litteraturen» (Farsethås, 2012,10).

Bech-Karlsen hevder at det i sammenheng med skjønnlitteraturen finnes rom for å «leke med dobbelkontrakter» (Bech-Karlsen, 2014, 51), og en slik «lek» kan man i lys av de overnevnte situatene finne ved lesning av Gardells trilogi.

I sin helhet kan man si at forfatterens og fortellerens påstand om at historien er sann i kombinasjon med de dokumentariske bidragene, bidrar til å styrke virkelighetskontrakten, og videre inviterer dette leseren til å lese trilogien som en skildring av virkeligheten – eller som et vitnesbyrd. Når det gjelder Gardells trilogi er det trolig ikke slik at vekslingen mellom fakta og fiksjon representerer en virkelighetslengsel, men snarere en forutsetning eller nødvendighet. For at trilogien skal kunne forstås som et vitnesbyrd, og videre ha kraft til å realisere Gardells prosjekt: «nu ska aidsoffren få upprättelse. Vi måsta äntligen få sörja och gråta. Säger Gardell» (Ivarsson, 2012), er dokumentasjonen en nødvendighet for å lykkes. Dette skyldes at vitnesbyrdet forutsetter, som nevnt, at bæreren av vitnesbyrdet er tillitsfull og troverdig. Fortelleren henter, i kraft av Gardell, troverdighet hos leserne og bærer på vegne av seg selv, sine venner og alle dem som døde av AIDS, frem et vitnesbyrd om det homofile livet og lidelsen dette livet ble påført under epidemien.

Dette belyser Gardells posisjon som forfatter, og videre hans aktivistiske posisjon som skriver av trilogien. På bakgrunn av sin subjektive erfaring som ung homofil mann under AIDS-epidemin, samt hans overlevelse, står han i en særstilling til å kunne forfatte denne historien. Han har også uttalt, som nevnt, at han ser det som et hedersoppdrag å skrive historien (Ivarsson, 2012). På bakgrunn av dette prosjektet og den utgivelsen av trilogien kan Gardell betraktes som en litterær aktivist. Dette er en som anvender og handler gjennom litteraturen for å oppnå en endring. For utenom det overnevnte prosjektet sier Gardell også at han ønsker å «forandre verden» (Bjørnskau, 2013). Å forandre verden er et ambisiøst prosjekt, men Gardells trilogi har åpenbart bidratt til kritisk refleksjon og debatt omkring homofiles livsbetingelser. I lys av dette vil man kunne peke på et demokratisk aspekt ved at litteraturen i en tematisk og historisk kontekst kan bidra til en forståelse for historisk kontinuitet som har søkt å marginalisere og utslette en bestemt type liv. Denne historiske kontinuitet, og egenskapen ved litteraturen, speiler også Heedes påstand om litteraturvitenskapen oppgave i å undersøke hvordan den vestlige verden har bygget på strukturer og ordener som har bidratt til å fraskrive noen livs betydning, og videre gjort dem til liv som det ikke har vært mulig å sørge.

5 Avslutning

Innledningsvis til dette prosjektet benyttet jeg politikeren Börje Vestlunds interpellasjon til Sveriges Riksdag for å belyse og kontekstualisere Gardells romantrilogien *Torka aldrig tårar utan handskar*. Denne interpellasjonen har også inspirert dette prosjektet til å undersøke vitnesbyrdet som et sentralt motiv, sjangerbegrep og redskap gjennom min tematiske nærlesning, og videre i en diskusjon omkring trilogiens sjanger. Den offentlige beklagelsen som både Vestlund og Gardell selv har etterlyst, har ikke blitt fremsatt enda. Men det er verdt å merke seg at marginaliseringen og stigmatiseringen som homofile har vært utsatt for, nylig har blitt gitt en offentlig beklagelse i Norge: 20. april 2022 markerte den norske regjeringen at det var 50 år siden avskaffelsen av straffelovens paragraf 213 som kriminaliserte seksuell omgang mellom menn. På bakgrunn av diskriminering og stigmatisering, og på vegne av den norske regjeringen og «[...] det norske fellesskapet [...]» (Støre, 2022), rettet Statsminister Jonas Gahr Støre en offentlig beklagelse til den homofile befolkningen. Dette er en handling som vil finne veien til historiebøkene, og som i neste omgang kanskje kan motivere og fremme en politisk utvikling i retning av å anerkjenne og verne om seksuelle minoriteter. Handlingen springer ut av et behov for å sette ord på og erkjenne menneskelige og politiske feilgrep som har hatt store konsekvenser for prekjære grupper. Gardell har skrevet et vitnesbyrd skjønnlitterært vitnesbyrd om disse feilgrepene, og har på den måten også funnet veien til den politiske virkeligheten.

På bakgrunn av min innledende problemstilling: «Hvordan kan Jonas Gardells romantrilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* leses som et vitnesbyrd om homofil sorg, sorgbarhet og død under AIDS-epidemien i Stockholm på 1980- og 1990-tallet?», har jeg med denne undersøkelsen forsøkt å belyse hvordan Gardells trilogi kan leses som en fortelling om betingelser for liv og sorg, og i forlengelse av dette som et uttrykk for hvordan det vestlige samfunnet har bygget på en tradisjon som ikke har tillatt eller anerkjent et homofilt liv. Gjennom analysen, og i lys av Butlers forståelse av sorgbarhet, har jeg forsøkt å belyse dette gjennom familiære og nære relasjoner, da disse langt på vei har gjort det mulig å forstå hvordan denne tradisjonen har vært gjennomgående og dyptliggende i forståelsen av kjønn, samliv og seksualitet. Analysen har vist at det homofile livet under AIDS-epidemien, slik det fremgår i fortellingen om Rasmus og Benjamin, ikke kan sørges. En sorg blir først mulig for den biologiske familien gjennom å «heteroseksualisere» det homofile livet etter det fysisk er dødt. Denne heteroseksualiseringen viser også, representer ved hovedkarakteren Benjamin, hvordan den homofile selv ikke får mulighet til å sørge andre homofile liv offentlig. Dette lot

seg bare gjøre sammen med andre homofile, noe som danner grunnlag for å snakke om en kollektiv sorg og et kollektivt traume. Analysen har også vist at diagnosen AIDS forener det homofile livet med døden, og videre hvordan denne sykdommen blir forstått som en forventet, selvforskyldt og fortjent lidelse. Det mannlige homofile livet under AIDS-epidemien, slik det fremgår ved hovedkarakteren Rasmus og Benjamin, fremstår som et liv som allerede på forhånd var dødt.

Disse funnene har videre dannet grunnlag for å belyse hvordan det har vært problematisk å bære frem et vitnesbyrd på vegne av homofile menn og deres erfaringer. I trilogiens sluttsekvens blir det synlig at verken sorgen eller vitnesbyrdet kan realiseres. Benjamin vandrer taust blant mennesker som feirer Pride, og denne tausheten kan forstås på to ulike måter. For det første kan det forstås som et uttrykk for stillhet, til minne om alle dem som har gått bort. For det andre kan det forstås som et uttrykk for hvordan den manglende sorgbarheten og anerkjennelsen har gjort det umulig for en overlevende å ytre seg. I forlengelsen av dette blir Benjamin taushet et uttrykk for lidelsen som fulgte i kjølvannet av AIDS-epidemien. Denne stillheten er på sitt vis brodden i trilogien til Gardell, og det leder frem til et paradoks: Fortellingen er et vitnesbyrd om å ikke kunne bære frem et vitnesbyrd. Like fullt er det et vitnesbyrd, og paradokset bidrar på sin side til å forsterke den tematiske analysen, samtidig som det har ledet til en videre undersøkelse av vitnesbyrdet som litterær sjanger. Stillheten brytes nettopp som følge av at fortellingen blir skrevet og lest, og dette gjør fortelleren og forfatteren til bærere av vitnesbyrdet om homofil sorg, sorgbarhet og død.

Holdepunktene for et vitnesbyrd har vært mulig å identifisere gjennom historiens vekslings mellom fiktive og dokumentariske skildringer. De dokumentariske bidragene styrker vitnesbyrdet og dets troverdighet, i tillegg til at de bidrar til å gi leseren en større innsikt og forståelse av de hendelsene som kommer til uttrykk i fortellingen om hovedkarakterene. Undersøkelsen av vitnesbyrdet har også gjort det mulig å belyse hvorvidt estetiske skildringer og skjønnlitterære verk kan forstås som vitnesbyrd. Her er det synlig hvordan dokumentarromanen står i en særegen posisjon da denne skaper rom for å inkludere dokumentasjon, noe som kan betraktes som en forutsetning for et vitnesbyrd i en skjønnlitterær drakt, ettersom vitnesbyrdet som en undersjanger av selvbiografien krever subjektiv og sann erfaring. Samtidig er det nødvendig å nevne Gardells posisjon som forfatter og formidler av dette vitnesbyrdet. Hans posisjon, samt de teksteksterne forholdene taler i stor grad for at trilogien i sin helhet kan forstås som en skildring av hendelser som er nærliggende virkeligheten. Hans posisjon i kombinasjon med de teksteksterne forholdene har en destabiliserende effekt på trilogiens sjanger, og de gjør det utfordrende å lese teksten

isolert. Jeg har forsøkt å holde meg nært til verket, men samtidig har det vært hensiktsmessig å inkludere noen utenforliggende aspekter gjennom analysen, da dette har hatt betydning for tilnærmingen og forståelsen av vitnesbyrdet.

I arbeidet med dette prosjektet har det blitt tydelig for meg at vitnesbyrdet som sjangerbegrep og analysemoment har fruktbare muligheter i møte med skjønnlitterære verk. Tradisjonelt sett har vitnesbyrdet særlig vært omtalt i forbindelse med traumelitteratur og selvbiografiske verk, men som denne undersøkelsen har vist er vitnesbyrdet også sentralt i forbindelse med andre sjangre, og særlig relevant i møte med hybridsjangre som dokumentarromanen. Det er tilsynelatende også et relevant begrep i møte med aktivistisk litteratur som søker å forandre samfunnet, slik som blant annet Gardell har ønsket og forsøkt å gjøre.

Det har også blitt synlig for meg hvordan sorgbarhetstematikk er et svært aktuelt tema. Spørsmålet om hvilke liv som har verdi, og under hvilke omstendigheter noen liv tilsynelatende ser ut til å ha blitt fraskrevet sin verdi kan identifiseres ved hendelser som preger samtiden vi lever i nå. I lys av både flyktningskrisen i Middelhavet det siste tiåret, og bevegelsen «Black Lives Matter» i USA, kan man stille seg spørsmålet om hvorvidt menneskelivets likeverd blir opprettholdt. For å bruke Heedes ord er det fremtredende hvordan den vestlige kulturen fremdeles bygger på en tradisjon, struktur og logikk som regulerer livets betydning vertikalt, betinget av kjønn, rase, etnisitet og klasse. Gardell løfter frem spørsmålet i forbindelse med homofili under AIDS-epidemien som rammet Sverige og Vesten på 1980-tallet, men disse spørsmålene vil kunne stilles i forbindelse med andre hendelser og grupper. Litteraturvitenskapelige undersøkelser omkring minoriteter og marginaliserte grupper er verdifulle i den forstand at de kan skape forståelse og innblikk i hvordan betingelsene for liv reguleres på en måte som i blant leder til at noen liv blir særlig prekkære. En slik forskning kan også identifisere strukturer og ordener som ligger til grunn for kulturelle forståelser av liv, samt hva som er betingelsen for et verdifullt liv.

I en eventuell videre forskning av romantrilogien *Torka aldri tårar utan handskar* vil jeg trekke frem forholdet forfatter – protagonist, hybridsjanger og virkelighetskontrakt som nøkkelord for et eventuelt videre arbeid. Det har blitt tydelig at Gardell som vitne til AIDS-epidemien, hans overlevelse og aktivistiske prosjekt har satt preg på trilogien. Jeg har, i noen grad, belyst forhold vedrørende virkelighetskontrakter, samt hans nærvær til fortellingen. Samtidig er det påfallende at disse perspektivene kan være utgangspunkt for en fruktbar samtale om forholdet mellom virkelighetslitteratur og fiktiv litteratur, generelt, og biografisme spesielt.

Litteratur

Algulin, I. og Olsson, B. (2013) *Litteraturens historia i Sverige*. Lund: Studentlitteratur AB.

Bech-Karlsen, J. (2014) *Den nye litterære bølgen: Litteraritet og transparens i nordiske dokumentarbøker 2006–2013*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Behrendt, P. (2006) *Dobbelkontrakten: En æstetisk nydannelse*. Gylling: Gyldendal.

Bjørnskau, H. (2013) Jeg gjør det for mine døde venner, *NRK*, 12. februar. Tilgjengelig fra: https://www.nrk.no/kultur/_jeg-gjor-det-for-mine-dode-venner-1.10908372 (Hentet 31.03.2022).

Butler, J. (1992) Sexual Inversion, i Stanton, C. D. (red.) *Discourses Of Sexuality – from Aristoteles to AIDS*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, s. 344–360.

Butler, J. (2004) *Precarious life: the powers of mourning and violence*. London: Verso.

Butler, J. (2009) *Frames of war: When is life grievable?* London: Verso.

Carlander, J. (2013) Jonas Gardell: Torka aldrig tårar utan handskar. 3. Döden. *Östgöta correspondenten*, 23. august. Tilgjengelig fra: <https://corren.se/kultur-noje/bocker/jonas-gardell-torka-aldrig-tarar-utan-handskar-3-doden-6486111.aspx> (Hentet 31.03.2022).

Caruth, C. og Keenan, T. (1995) “The AIDS Crisis Is Not Over”: A conversation with Gregg Bordowitz, Douglas Crimp, and Laura Pinsky, i Caruth, C. (red) *Trauma: Explorations in memory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, s. 256–271.

Dancus, A.M, Linhart, H.S. og Myhr, A.B. (2021) 1. Sårbarhet i politisk filosofi, litteraturvitenskap og litteraturdidaktikk. I Dancus, A.M, Linhart, H.S. og Myhr, A.B. (red.) *Litteratur og sårbarhet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 9–26.

Farsethås, A. (2012) *Herfra til virkeligheten. Lesninger i 00-tallets litteratur*. Oslo: Cappelen Damm AS.

Felman, S. (1992) Education and crisis, or the vicissitudes of teaching, i Felman, S. og Laub, D (red.) *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. London: Routledge, s. 1–56.

Fikus (2015) i *Svenska Akademiens ordlista*. Tilgjengelig fra: <https://svenska.se/saol/?sok=fikus&pz=6> (Hentet: 22.02.2022).

Foucault, M. (1994) *Viljen til viden. Seksualitetens historie I*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.

Friele, K.C. (1995) *Fangene med rosa trekant – aldri mer?* Oslo: Emilia AS.

- Gardell, J. (2012) *Torka aldrig tårar utan handskar: 1. Kärleken*. Stockholm: Nordstedts.
- Gardell, J. (2013a) *Torka aldrig tårar utan handskar: 2. Sjukdomen*. Stockholm: Nordstedts.
- Gardell, J. (2013b) *Torka aldrig tårar utan handskar: 3. Döden*. Stockholm: Nordstedts.
- Heede, D. (2017) Det er Liv eller Død! Homoseksuelle i dansk og norsk litteratur 1880 – 1941: En bioetisk undersøgelse af heteronarrativitet. *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 20 (1) s. 50–76.
- Hem, E. (2021) Anomali. *Store medisinske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://sml.snl.no/anomali>. (Hentet 25.04.2022).
- Hobsen, K. (2020) *Nazismens ofre: homofile*. Tilgjengelig fra: <https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/andre-grupper/forfølgelsen-av-homofile> (Hentet: 20.04.2022) .
- Ivarsson, J. (2012) Jonas Gardell: Jag överlevde – vännerna dog, *Aftonbladet*, 8. oktober. Tilgjengelig fra: <https://www.aftonbladet.se/nojesbladet/tv/a/RxorKa/jonas-gardell-jag-overlevde--vannerna-dog> (Hentet 09.05.2022).
- Iversen, K.L. (2016) Skuld, sorg og solidaritet: Kristian Lundbergs Vi är de döda nu snart som politisk sorgarbeid, i Oxfeldt, E. (red.) *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 151–171.
- Jones, J.W. (1993) Refusing the name: The absence of AIDS in recent american gay male fiction, i Murphy, T. F. og Poirier, S. (red.) *Writing AIDS: Gay literature, language, and analysis*. New York: Columbia University Press, s. 225–243.
- Koivunen, A. (2018) The caring nation: Don't ever wipe tears without gloves as a reparative fantasy. I Koivunen, A, Kyrölä, K. og Ryberg, I. (red.) *The power of vulnerability: Mobilising affect in feminist, queer and anti-racist media cultures*. Manchester: Manchester University Press, s. 216–238.
- Langås, U. (2016) *Traumets betydning i norsk samtidslitteratur*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Larsen, T. (2014) Kjærlighet og raseri, *Dagsavisen*, 5. februar. Tilgjengelig fra: <https://www.dagsavisen.no/kultur/boker/2014/02/05/kjaerlighet-og-raseri/> (Hentet 31.03.2022).

- Laub, D. (1992) Bearing witness, or the vicissitudes of listening, i Felman, S. og Laub, D (red.) *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. London: Routledge, s. 57–74.
- Lerum, M.G. (2013) Frost i mai roman. *VG*, 1. desember, s. 48.
- Liljestrand, J. (2012) Jonas Gardell: Torka aldrig tårar utan handskar 1. Kärleken, *Dagens nyheter*, 27. august. Tilgjengelig fra: <https://www.dn.se/kultur-noje/bokrecensioner/jonas-gardell-torka-aldrig-tarar-utan-handskar-1-karleken/> (Hentet 10.02.2022).
- Ljung, R. (2012) Att jag överlevda är bara en slump, *SVT nyheter*, 20. april. Tilgjengelig fra: <https://www.svt.se/kultur/bok/att-jag-overlevde-ar-bara-en-slump> (Hentet: 28.04.2022).
- Lodahl, M.A. (2015) Den homoseksuelle er altid død på forhånd, *Information*, 22. juni. Tilgjengelig fra: <https://www.information.dk/kultur/2015/06/homoseksuelle-altid-doed-paa-forhaand>. (Hentet 24.02.2022).
- Lothe, J, Refsum, C. og Solberg, U (2007) Vitnesbyrd, i *Litteraturvitenskapelig leksikon*. 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Löfbom, H.J. (2011) När rubrikerna tystnat, *Ottar: Tidskrift om sex och politik*. (3). Tilgjengelig fra: <https://www.ottar.se/n-r-rubrikerna-tystnat/> (Hentet: 10.03.2022).
- Murphy, T.F. (1993) Testimony, i Murphy, T.F. og Poirier, S. (red.) *Writing AIDS: Gay literature, language, and analysis*. New York: Columbia University Press, s. 306–320.
- Norsk Helseinformatikk (2021) *Posttraumatisk stresslidelse*. Tilgjengelig fra: <https://nhi.no/sykdommer/kirurgi/skader/posttraumatisk-stressforstyrrelse/> (Hentet 14.04.2022).
- Nunokawa, J. (1991) All the sad young men: AIDS and the work of mourning, I Fuss, D. (red.) *Inside/out: lesbian theories, gay theories*. New York: Routledge, s. 311– 323.
- Nykänen, J (2013) BBC köper Gardells Torka aldrig tårar..., *Aftonbladet*, 11. september. Tilgjengelig fra: <https://www.aftonbladet.se/nojesbladet/tv/a/a2KJO2/bbc-koper-gardells-torka-aldrig-tarar> (Hentet 24.03.2022).
- Odets, W. (1995) *In the shadow of the epidemic: Being HIV-negative in the age of AIDS*. Durham: Duke University Press.
- Petersen, M.N. (2012a) *Somewhere over the rainbow: Biopolitisk rekonfigurasjon af den homosksuelle figure*. Doktoravhandling. København: Københavns universitet.

Petersen, M.N. (2012b) At forandre for at bevare – biopolitisk rekonfigurationer af den homoseksuelle. *Dansk sociologi*, 23 (2), s. 65–87.

Ridderstrøm, H. (2020) *Vitnesbyrdlitteratur*. Tilgjengelig fra <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/vitnesbyrdlitteratur.pdf> (Hentet 20.03.2022).

Schulze, H (2015) Surviving AIDS. Cultural trauma among middle-aged Gay Men in New York City, *Routinen der Krise-Krise der routine-37. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*, 37. Tilgjengelig fra:

https://publikationen.sociologie.de/index.php/kongressband_2014/article/view/131 (Hentet 11.03.2022).

Slagstad, K (2017) Taushet er død – hva hivaktivisme lærte oss. *Tidsskriftet Den Norske Legeforening*, 12 (137) s. 903–907. DOI: <http://doi.org/10.4045/tidsskr.17.0398>.

Stenberg, B (2013) Jonas Gardell: Torka aldrig tårar utan handskar 3. Döden, *Göteborg-Posten*, 26. august. Tilgjengelig fra: <https://www.gp.se/kultur/jonas-gardell-torka-aldrig-t%C3%A5rar-utan-handskar-3-d%C3%B6den-1.576977> (Hentet 11.02.2022).

Svensson, I. (2007) *Liket I garderoben: Bögar, begravningar och 80-talets hivepidemi*. Stockholm: Ordfront förlag.

Syvertsen, E.O. (2013) Besettende om nær historie, *Fædrelandsvennen*, 26. november, s. 31.

Syvertsen, E.O. (2014, 25 februar) Et harmdirrende anklageskrift, *Fædrelandsvennen*, 25 november, s. 26.

Trenter, C. (2020) Jonas Gardells Torka aldrig tårar utan handskar som kulturellt minne. *Finsk tidskrift*. 1, s. 55–65.

Vestlund, B. (2012) *Aids*. Interpellation 2012/13:20. Stockholm: Sveriges Riksdag
Tilgjengelig fra: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/interpellation/_H01020 (Hentet 09.05.2022)

Wallenberg, P. (2012) Jonas Gardell, *Faktum*, 1. September. Tilgjengelig fra: <https://old.faktum.se/jonas-gardell/> (Hentet: 11.02.2022).